Gereformeerd Tijdschrift.

Twaalfde Jaargang. **Aflev. 2 Juni 1911.**

Adres der Redactie: Ds. G. Doekes te *Nieuwdorp* (Zeel.)

„EEN STUKJE CALVIJN-LITERATUUR”.

In den aanvang dezes jaars ontving ik op een zelfden morgen twee geschriftjes, die mij terugleidden tot een paar zeer gedenkwaardige data in de ontwikkelings-geschiedenis der volkeren van Germaanschen stam.

Het eerste was getiteld: *Nederland en het Internationaal Hervormingsmonument* door Dr. Antoine Baumgartner. Een daarbij ingesloten circulaire hield de hartelijke aanbeveling in van deze brochure, die bedoelde om in ons land eene levendige sympathie te wekken voor het *„Internationaal Hervormingsmonument”*, en daarbij de redenen opsomde, op grond waarvan mocht worden verwacht dat Nederland zijn sympathie zou betoonen door gelden te zenden voor de stichting van dit monument. Onder de mannen van naam op deze circulaire troffen mij o. a. de namen van Prof. Dr. H. Bavinck en van zijne Excellentie A. S. Talma, minister van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Het andere geschriftje was een present-exemplaar, aangeboden door de Redactie van de Gids aan de leden van het Nederlandsch natuur- en geneeskundig congres. De titel van deze brochure luidde: *Charles Darwin, ter herinnering aan 24 Nov. 1859.*

Zij bevatte twee redevoeringen.

I Darwin's bezoek aan de Galapagoseilanden, door prof. Hugo de Vries.

II Darwin en de afstamming van den mensch, door Prof. A. A. W. Hubrecht.

Twee geschriftjes, die ons terugvoerden tot het laatst van Juni en het begin van Juli 1909, tot de gedenkfeesten van Darwin en Calvijn, gevierd in Engeland en Zwitserland, feesten die mede gevierd werden in zeer breeden, hoewel zeer onderscheiden kring.

Hoewel ik de ontboezeming van Prof. Dr Geesink in diens immer zoo leerrijken en altijd interessanten leestafel van de Heraut, No. 1677, de dato Zondag 20 Februari, kan verstaan, toen hij schreef: „na àl de literatuur, die, kort vóór en na den gedenkdag van Calvijn's geboorte ten vorigen jare verscheen, is men geneigd, bij de aankondiging van nòg weer een stukje Calvijn-literatuur de verzuchting te slaken: men kan ook van het goede te veel krijgen", zoo vlei ik mij toch met de hoop, dat er na een tusschenpoos van bijna twee jaar weer eenige trek zal zijn in een „stukje" van dergelijke literatuur, die toch ook door den recensent werd gerangschikt onder „het goede", waarvan men te veel kan krijgen.

Ik begin echter met de herinnering aan het gedenkfeest, dat op Woensdag 23 en Donderdag 24 Juni te Cambridge gevierd werd ter gedachtenis van Darwin.

Het was een zeldzaam grootsche en voor alles internationale hulde, gewijd aan de nagedachtenis van een van Engeland's grootste geleerden, die echter door den aard en de beteekenis zijner werken aan de internationale wetenschap toebehoort. Internationaal is het karakter van dit Darwin-feest dan ook in hooge mate geweest. Twee honderd-vijf-en-dertig universiteiten, academiën en geleerde genootschappen hebben gedelegeerden gezonden en deze mannen kwamen uit alle landen „tusschen Chili en Japan!" Blijkens den feestwijzer was Nederland voortreffelijk vertegenwoordigd, en wel door prof. Hugo de Vries: de Kon. Akad. van Wetenschappen en de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam; prof. Vosmaer: universiteit te Leiden; prof. Hubrecht: de universiteit te Utrecht; prof. Van Bemmelen: de universiteit te Groningen; dr J. P. Lotsy: de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen; dr C. Kerbert: Natura Artis Magistra.

Ook Nederlandsch-Indie was vertegenwoordigd.

Voeg nu bij alle die afgevaardigden der gansche wereld, uit

het midden der hoog-wetenschappelijke kringen, nog ongeveer 200 speciale genoodigden, gekozen uit de beroemdste voormannen op wetenschappelijk gebied, en men beseft dat deze honderden pelgrims, die zijn opgegaan naar de universiteitstad, waar Darwin de grondslagen legde voor zijn lateren wetenschappelijken arbeid, te zamen door hun overkomst een onwraakbaar getuigenis zijn komen afleggen van de universeelheid en internationaliteit van Darwin's levenswerk. [1])

Het was een grootsche viering!

Niemand minder dan de voormalige eerste-minister Balfour hield een magistrale na-tafelrede, aan Darwin's nagedachtenis gewijd, in welke rede van Darwin werd gewaagd als van *„een van de grootste mannen der wetenschap, die de wereld ooit heeft gezien,"*

De kanselier der Cambridge-universiteit resumeerde de beteekenis der Darwin-hulde in deze betuiging: dat Darwin een man is geweest, „die den geest van de denkende menschen beroerd heeft, zooals geen tweede ooit heeft gedaan. [2])

Op de officieele receptie, in het Senaatshuis te Cambridge gehouden, voerden enkele gedelegeerden het woord. Het meest trof mij hetgeen Sir. E. Ray sprak namens de Britsche beoefenaars der natuurlijke historie; hij betoogde dat de Darwin-theorie *ook na 50 jaar van onderzoek en toepassing nog overeind staat.* [3])

Ook na 50 jaar van onderzoek en toepassing *nog* overeind staat. — Heb ik hier met ernst of met ironie te doen? Na 50 jaar *nog* overeind staat! Ik wil niet vragen naar de waarheid van deze bewering. Ik wil niet onderzoeken wat er van aan is, als sommigen beweren, dat die theorie soms bedenkelijk schudt, ja dreigt om te vallen. Ik ben geen natuur-philosoof. Toch maakt de bewering: „dat Darwin's theorie na 50 jaar *nog* bestaat" een eigenaardigen indruk op mij. De Darwinisten schijnen daarover zelf een weinig verwonderd en verbaasd; dit feit heeft hen verrast; 't is boven verwachting, zou men zoo zeggen.

---

1) N. R. C. Woensdag 23 Juni 1909. Avondblad C.

2) „who moved the minds of thinking men in a manner almost without parallel." N. R. C. Zaterdag 26 Juni 1909. Ochtendblad, A.

3) N. R. C. Donderdag 24 Juni 1909. Avondblad, C.

Eenige reden voor deze naïeve verbaasdheid is er ook wel. De heeren geleerden zijn op dat punt niet verwend. Hoeveel theorieën, nieuwe en oude zijn niet verkondigd met een verbazenden ophef, zijn niet gepredikt als onfeilbaar waar en zeker, als resultaat, dat niemand meer te niete kan doen!

En dan versloeg zulk een nieuwe theorie hare duizenden en tienduizenden en voerde de geesten van millioenen als gevangenen achter haar zegekar aan; doch ziet daar werd zij door een weer nieuwere theorie achtervolgd en bijna heel haar buit werd aan haar ontvoerd. En de geleerden vertellen u dan met een onverschrokken gezicht, dat die vroegere theorie al lang verouderd is.

De wijsgeerige theorieën mogen zich over 't algemeen niet verheugen in een hoogen ouderdom.

Allicht is het daaraan toe te schrijven dat het halve-eeuwfeest van Darwin zoo schitterend gevierd werd; men keek elkaar een beetje verbaasd aan en Sir. E. Ray sprak die verbaasdheid uit en zei: de darwinistische theorie staat heusch na vijftig jaar van onderzoek en toepassing nog overeind.

Werkelijk wijs gedaan van Cambridge's Universiteit om dit halve-eeuwfeest te vieren en de universiteiten deden goed om haar afgevaardigden te zenden; men moet er bij zijn; wie verzekert den geleerden, dat die theorie van Darwin over honderd jaar nog overeind zal staan?

* *
*

Ruim een week na dit schitterend feest te Cambridge in Engeland gevierd, maakten zich van alle deelen der protestantsche, vooral der protestantsch-gereformeerde wereld mannen op om de Reformatie-feesten te Genève te vieren.

Doch wij kunnen, terwijl wij van Engeland naar Zwitserland willen reizen, even Aken aan doen. Want is de tegenstelling tusschen een Darwin- en een Calvijn-feest al groot, Aken biedt ons een feest, dat even scherp staat tegenover het feest van den grooten natuurvorscher als tegenover dat van den grooten Hervormer.

Op denzelfden dag toch dat de protestantsche christenheid den 400sten geboortedag van den grooten Hervormer van Ge-

nève vierde, werden voor het eerst na zeven jaren de beroemde reliquieën der oude rijksstad Aken den volke openlijk vertoond. Merkwaardig is dit samentreffen dezer zeer verschillende feesten. Darwin, de man die de leer der evolutie toepaste op de studie der natuur. Voor wien er geen plaats voor het wonder meer kon zijn. Calvijn, de groote bestrijder der schepsel-vereering, die als een tweede Mozes van den berg der majesteit Gods afdaalde en de afgoden der kerk verbrijzelde met den geweldigen hamer van het eerste gebod: „Ik ben de HEERE uw God, gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben.” Het feest van Calvijn een dankbare hulde aan de aanbidding Gods in geest en waarheid, een zich verblijden in den redelijken godsdienst, dien God ons vooral mede door den arbeid van dezen Hervormer hersteld heeft, en daarnaast het feest der heiligdomsvaart te Aken.

De Akensche heiligdomsvaart vindt naar analogie van het O. Testamentisch sabbathsjaar sedert de 14e eeuw elke zeven jaar plaats en duurt van 10—24 Juli.

De opening dezer feesten valt op den 9den Juli, de sluiting op den 25sten.

Dan worden kostbare relquieën, naast tallooze kleinere te Aken bewaard, den volke, bij duizenden ja tot meer dan honderd-duizend samengestroomd, getoond.

1° Het kleed van Maria, door haar gedragen bij de geboorte van Jezus.
2° De doeken, waarin het kind Jezus in de kribbe gewonden werd.
3° De doek, waarin het hoofd van Johannes den Dooper weggedragen en begraven werd.
4° De lendendoek des Heeren, aan het kruis gedragen.

Deze doeken worden den tien-maal duizenden van toeschouwers van de transen van den domtoren getoond. En terwijl in Genève op de „Reformatie-feesten” een telegram werd voorgelezen door Dr Voigt namens den Duitschen Keizer, die verklaarde hartelijk deel te nemen aan het feest en met dankbaarheid herdacht dat drie zijner voorvaderen, Coligny, de Zwijger en Fr. Wilh. van Brandenburg in de Geneefsche Hervormingsbe-

weging een zoo groote rol hadden gespeeld, en in deze feestviering een opwekking zag om de groote goederen der Reformatie te bewaren en te bewonderen, terwijl dit zoo hartelijk telegram [1]) van Wilhelm II werd voorgelezen in het feestvierende Genève, sprak een paar dagen later in het „zwarte Aken", voor het oor van duizenden die het feest van de heiligdomsvaart vierden, Dr. Bellesheim deze merkwaardige woorden: „Hand in Hand mit Pius IX geht Kaiser Wilhelm II, der in seinem tiefreligiösen Sinne und in seiner fruchtbaren Liebe zur Kunst für das Aachener Münster mit der ganzen Hingebung seines edlen Gemütes so warm empfindet. Möchten in alle Lande die Kunde getragen werden, dass das Aachener Münster nich blosz unter der Regierung dieses Fürsten, sondern auch durch seine Mittel seiner herrlichen Smuck empfangen hat." [2])

* *
*

Lang genoeg vertoefden wij in Aken, wij haasten ons naar Genève, om daar het programma in te zien voor de feestweek der „Hervormingsfeesten." Een reeks van feesten werd daar gevierd. Van Vrijdag 2—Zondag 4 Juli die van de kerk, waarbij de leiding was aan de „Compagnie des pasteurs", daarop volgden Maandag die van het „Collège", Dinsdag en Woensdag 6 en 7 Juli die van het Comité voor het Monument en op de

---

1) De inhoud van het keizerlijk telegram luidde in het Fransch vertaald aldus: „C'est avec une vive sympathie que je prends part (begleite ich) à la pose de la première pierre d'un monument élevè à Genève à la mémoire de la Réformation à l'occasion de la fête du 400e anniversaire de la naissance de Calvin et je ressens de la satisfaction que, parmi les statues du monument, trois nobles figures prennent place en qualité de protecteurs du calvinisme, qui sont de mes ancêtres: Coligny, Guillaume d'Orange et Frédéric Guillaume de Brandebourg. Le nom du Grand-Electeur qui fit de la Marche de Brandebourg une terre de refuge (Freiestätte) pour les Réformés francais, est indissolublement lié à l'histoire du calvinisme. Dans l'espoir que cette fête deviendra un moyen de conserver et de faire avancer pour toujours les bien précieux de la Réformation, je vouscherge d'exprimer au comité mon chaleureux intérêt à cette fête.
Guillaume, I. R.

Dit telegram was gedeteerd van 't eiland Rugen. Zie „Gazette de Lausanne" No. 158. Mercredi 7 juillet 1909. Dit blad gaf dag aan dag een uitnemende correspondentie over de feesten.

2) Waarheid en Vrede, 1909, p. 842—874. De reliquieën te Aken en hare vereering. H. Visser. Vaals.

beide volgende dagen die van de Universiteit. [1])

Vier-en-twintig staten en 250 Universiteiten en geleerde genootschappen zijn in die dagen aan de stad van Calvijn een schitterende hulde komen brengen. En onder de honderden die alle deze lichamen vertegenwoordigden waren uit ons land officiëel aanwezig prof. Valeton namens de Universiteit van Utrecht, voor de Universiteitsfeesten op 8 en 9 Juli, die, mede namens den anderen officiëelen afgevaardigde van de Kon. Academie de adressen dier beide instellingen overhandigde en daarbij o. a. zeide „dat ons land veel aan de schola Genevensis, als stichting van Calvijn verschuldigd is, en hij eindigde met samen te voegen het devies van Genève: „post tenebras lux" en dat der Utrechtsche Universiteit „sol justitiae illustra nos". [2])

Voor de eigenlijke Calvijn, of wilt gij, Hervormingsfeesten waren alleen afgevaardigd Dr Bourlier namens de Waalsche kerken en prof. dr H. Y. Groenewegen voor de Remonstrantsche Broederschap. De particuliere correspondent van de N. R. C. zegt daaromtrent: „Uit Nederland kwamen slechts twee getuigenissen. Niet zonder verbazing merkte men op, dat de Ned. Hervormde kerk, die toch sinds 1619 zich op Calvinistischen grondslag heeft gesteld en welhaast alles aan den invloed van het Calvinisme heeft te danken, niet was vertegenwoordigd. Heeft zeker soort modern Calvinisme eenige vrees voor den naam van Calvijn en een gevoel van vervreemding van den Hervormer gewekt"? [3]) Prof. Valeton spreekt in zijn opstel in Waarheid en Vrede ook over het feit dat de Ned. Herv. Kerk niet was vertegenwoordigd. Hij zegt: de onthouding van de Ned. Herv. Kerk werd pijnlijk gevoeld. Aan vragen „waarom" ontbrak het niet. Ik kon er moeilijk anders op antwoorden dan

---

1) Zie voor de feestviering te Genève de N. R. C. Dinsdag 6 Juli 1909 — avondblad, A; en Vrijdag 9 Juli 1909 — avondblad, A, onder het hoofd, „de Hervormingsfeesten te Genève", particuliere correspondentie. Ik kom op deze correspondentie nader terug.

2) Het Utrechtsche adres behoorde, wat het uitwendige betreft, tot de allereenvoudigste, toch trok het zeer de aandacht door zijn onopgesmukte maar onverbeterlijke calligrafie. Vgl. wat prof. Valeton over de Calvijnfeeste schreef in *Waarheid en Vrede,* 1909, p. 941, 943.

3) N. R. C. Dinsdag 6 Juli 1909 — Avondblad A.

dat de naam *Calvinist* bij ons in handen gekomen is van een kerkelijk-staatkundige partij die, met Rome heulende, ons volk steeds meer brengt onder de macht van dezen aartsvijand onzer belijdenis, en dat hij mede daarom door de groote meerderheid in onze Kerk niet wordt gewild. Dat daarom echter, zoo merkt de hoogleeraar nu verder op, ook niet had kunnen worden deelgenomen aan een „calvinistische" feestviering gelijk die hier gewild en op schitterende wijze uitgevoerd werd „was inderdaad moeilijk te verdedigen".

Ook van de zijde van De Gereformeerde Kerken was geen afgevaardigde, hoewel ook tot haar de uitnoodiging was gekomen. Ware er van haar een afgevaardigde geweest, hij zou de feestvierenden wel een anderen kijk op de dingen hebben kunnen geven dan prof. Valeton en de partic. correspondent van den N. R. C. dat deden.

Toch is er naast wat Dr. Bourlier sprak ook nog een goed woord gesproken door *Jhr. Mr. A. van Daehne van Varick*, de penningmeester van het *Nationaal Comitée* voor het Monument.

Eerst wil ik nog weergeven wat de beide kerkelijke afgevaardigden volgens den corresp. v. d. N. R. C. zeiden.

„Bij monde van dr. E. Bourlier getuigden de eersten dat zij een geesteskind van Calvijn waren. Dr. Bourlier ging nog verder en verzekerde dat het Calvinisme eigenlijk Holland gemaakt had tot wat het was. In anderen geest sprak prof. H. Y. Groenewegen voor de Remonstrantsche Broederschap. Hij bracht den dank der Broederschap voor de tot haar gerichte uitnoodiging, die zij als een teeken van verdraagzaamheid, dus een uiting van den geest dien zij voorstond, begroette. Hij zelf verklaarde geen Calvinist te zijn en een lichaam te vertegenwoordigen in verschillende opzichten beslist anti-Calvinist. Toen gaf hij een schets van den oorspronkelijken geest der Nederlandsche reformatie, van het optreden der Waalsche predikers en het opdringen van Calvijn's dogmatisme, van de worsteling daaruit ontstaan en van het droevig einde van den strijd door de inmenging der politiek. Eindelijk toonde hij aan dat het de vrije, verdraagzame geest van het Remonstrantisme was, die zijn geestverwanten in staat stelde Calvijn te waardeeren, al

waren zij de slachtoffers van zijn gebreken, van zijn deugden hadden ook zij en heel het godsdienstig leven in Nederland de vruchten geplukt."

De correspondent merkt dan op: die stemmen uit Holland werden beide met veel sympathie ontvangen.

Deze opmerking had eene bedoeling, zij wilde een tegenstelling maken tusschen de ontvangst die deze stemmen genoten en die van Daehne van Varick. Niet zonder de verwondering, aldus berichtte de corresp., van velen te wekken die de stemmen uit Holland van Zaterdag vernomen hadden, verklaarde deze spreker, dat de Hollandsche natie „issu de Calvin" was. Voorts verheerlijkte hij Holland als drager in zijn gouden eeuw van het ware Evangelie, waar de synode van Dordt het heerlijk getuigenis van zal zijn Verder vond hij de providentiëele roeping van Holland in de gereformeerde diplomatie. De Calvinistische staatkunde, verklaarde hij, en er ging eenig gemompel bij om, had door Nederlandsche mannen slechts grooten zegen voor allerlei landen gebracht. En deze staatkunde, heette het verder, en toen keken de Hollanders elkaar glimlachend aan, was de doodsvijand van Rome, dat het Protestantisme overal vernietigen wilde, ofschoon het niet vernietigd wilde worden. Door zijn vrijheidszin had het nog onlangs zich tegen het imperialisme verzet, een uiting die enkele Engelschen niet aangenaam vonden. Ten slotte verklaarde spreker dat het verbond met den Potentaat der Potentaten, den Bijbel en de vrijheid, de kracht van het Protestantisme moest blijven, een kracht die sterker was dan Philips en Lodewijk, die sterker zou blijken dan de Paus.

Ook bij de weergave dezer rede maakt de corresp. een opmerking, die ons tot omzichtigheid noopt in de beoordeeling van zijn objectiviteit; hij zegt nl.: Of de commissie, die zulk een politiek-Calvinistische stem deed hooren uit Nederland, de eenige van dien aard uit alle landen, belangrijke geldelijke bijdragen voor het Hervormingsmonument heeft kunnen toezeggen, werd niet gemeld.

Zou de corresp. ons misschien kunnen melden of de bijdrage van zijn geestverwanten onder die minder of meer belangrijke geldelijke bijdragen nog al aanzienlijk was?

Ik kan niet anders dan mijn spijt te kennen geven dat onze Kerken niet waren vertegenwoordigd. Misschien dat de „deputaten voor de correspondentie met de buitenlandsche kerken" op de eerstvolgende synode in hun rapport ons wel duidelijk kunnen maken waarom geen afgevaardigde onzer kerken is gezonden. Indien eene kerkelijke gemeenschap haar stemme had moeten laten hooren, dan die der Gereformeerde Kerken.

Toch zal het hem die het leven onzer Kerken medeleeft niet hebben verwonderd, dat wij ons op de Calvijnfeesten niet zagen vertegenwoordigd; men behoeft maar even in te zien de circulaire van het Nationaal Comitee voor het „Monument de la Réformation", aan alle onze Kerkeraden toegezonden, en te letten op de namen die ontbreken onder de leden van genoemd Comitee, en die geen onbekende in onze kerkelijke wereld is behoeft geen nadere verklaring meer af te wachten.

Echter men zou zoo zeggen dat de genoemde Deputaten nu een schoone gelegenheid hadden gehad om te handelen naar het advies der commissie, in wier handen het rapport van de deputaten voor de corresp. enz. was gesteld. De commissie toch adviseerde o. a., „dat de dep. gemachtigd worden om ook andere broeders (naast br. Brummelkamp) te verzoeken, door artikelen van hun hand in Duitsche, Fransche en Zwitsersche Tijdschriften *aan onze kerken* en *haren arbeid meer bekendheid te geven.* [1])

De dep. schijnen anders te hebben geoordeeld!

Ik betwijfel of Jhr. Daehne van Varick wel de meest gewenschte afgevaardigde is geweest voor het Comitee.

Mij ergerende over de partijdige weergave in de N. R. C. van de rede van Daehne, schreef ik daarover aan mijn vriend prof. Dr J. Eugène Choisy in Genève en hij schreef mij: „Il (Daehne van Varick) n 'a pas scandelisé l'auditoire, mais il l' a fortement étonné et ses opinions ont paru assez étranges. C'est bien lui qui a été presque Jésuite? C'est un homme qui manque de jugement et de pondération, et son discours (tròp long) n'a pas

---

1) Ik onderstreep, c. f. Acta Syn. 1908, pag. 256.

fait une aussi bonne impression que ceux des Wallons et des Remonstrants". [1])

Levendig, zoo betuigde mij prof. Choisy, heeft men het betreurd, dat van onze geliefde Koningin, zoo hoog vereerd in Zwitserland, geen telegram werd ontvangen in den geest van het door den Duitschen Keizer gezondene. Immers de drie helden die een plaats op het monument zullen verkrijgen, zijn haar even na in den bloede als aan den Duitschen Keizer.

Aan wie de schuld dat onze koningin zweeg?

Wij hebben ons veel te koel gehouden met betrekking tot de Hervormingsfeesten en dat niet dan tot schade van onzen invloed op andere kerken. Moest het echte Calvinisme zich in die dagen niet hebben laten hooren door zijn groote kenners en vertegenwoordigers in ons land, door zijn uitnemende redenaars? Toen waren daar zooveel kerken en landen vertegenwoordigd! Hongarije had meer dan honderd afgevaardigden gezonden en met welke gevolgen? Laat ik met één voorbeeld antwoorden. Op een predikanten-convent hoorde ik kort na deze feesten een studie over de Hongaarsche kerken. De referent vertelde hoe hij op dit onderwerp was gekomen. *Lord*

---

1) De Gazette de Lausanne meldt alleen dat *Daehne* gesproken heeft, maar niet wat hij heeft gezegd. Vgl. ook nog het opstel Valeton waar wij lezen:

Uit naam van het Hollandsche comité voor het Monument voer de heer *Daehne van Varick* het woord. Zijn met zorg bewerkt stuk over de calvinistische diplomatie was meer een conferentie dan een toespraak, en lokte dan ook meer dan eens van den Voorzitter den wenk uit dat de aan ieder gedelegeerde spaarzaam afgemeten tijd meer dan verstreken was. Enkele dagen te voren was in het Journal de Genève een correspondentie uit den Haag opgenomen, waarin op m. i. juiste wijze een en ander over onze politieke toestanden was meegedeeld.

Met het oog daarop moest het op de aanwezigen een eenigszins verwarrenden indruk maken, nu uit Hollandschen mond te vernemen dat het Calvinisme nog altoos het sterkste bolwerk tegen Rome was. Dat de door spreker tegen het Engelsche imperialisme geuite woorden bij de vele aanwezige Engelschen niet in al te beste aarde vielen, was duidelijk merkbaar; of de geachte spreker geheel tevreden zal zijn met de karakteriseering van zijn rede in het Journal te Genève: „on sent que l'orateur est compatriote de Hugo Grotius et qu' il le préfère à Machiavel", betwijfel ik".

Reay [1]), bij ons meer bekend onder den naam van *Baron Mackay van Ophemert*, komende van de feesten van Genève was vol verwondering over de sympathieke wijze, waarop de Hongaren zich en hun gereformeerde kerk hadden doen kennen; hij sprak over de belangrijkheid dier kerken en dit noopte den referent om studie van de geschiedenis dier kerken te maken.

Of las ik niet in de Heraut:

„Tot voor korten tijd verschenen zeer weinig werken over Calvijn in de Hongaarsche taal. Nu zoo anders. Wij verheugen ons in dit alles zeer. Het komt ons voor, dat wanneer er

---

1) De Rotterdammer, de Semaine Religieuse, de Gazette de Lausanne en Prof. Valeton in genoemd artikel roemen om het hardst de schoone rede, door Lord Reay uitgesproken, waarvan hier een korte weergave volgt:

Ik treed hier voor u op, in de eerste plaats als vertegenwoordiger van de eerwaardige Anglikaansche Hervormde Kerk, en vervolgens van alle andere (*Afgescheiden*) kerken in Brittannië. Wij herinneren ons met erkentelijkheid, dat gedurende de bloedige vervolging onder de regeering van Koningin Maria onze uitgeweken geloofsgenooten hier een veilig toevluchtsoord vonden.

Steeds wenden wij onze blikken naar Genève, wanneer wij herdenken hetgeen wij u verschuldigd zijn op het gebied van godsdienstvrijheid.

Ik ben gedoopt in de Waalsche Kerk door den Zwitserschen predikant Sécretan; ik heb belijdenis afgelegd in de Ned. Herv. Kerk bij Dr D. Gildemeester; en thans behoor ik tot de Schotsche Kerk. Driemaal ben ik dus geijkt als Calvinist; maar indien en omdat ik Calvinist ben, erken ik de Hoogere eenheid, die gevonden wordt in de erkenning van Christus als het eenig Hoofd Zijner Kerk, en die al degenen, die zich aan Zijn leiding toevertrouwen. vereenigt.

Wij zijn hier gekomen om hulde te brengen aan Calvijn; maar in zijn geest zullen wij handelen, indien wij ons verbond vernieuwen met Christus, en hier bij vernieuwing worden opgewekt, om ons leven te laten besturen door de geboden, welke Christus ons gegeven heeft.

Overal is er onrust in de maatschappij, zoekt men naar genezing van de wonden, die onze sociale toestanden vertoonen.

Alleen door christelijke practijk kan de pacificatie tot stand komen. Het protestantisme zal, in al zijn geledingen verjongd en bemoedigd, van deze bedevaart naar Genève terugkeeren, omdat wij hier ervaren hebben, dat, om te voldoen aan de roeping, welke God ons heeft opgelegd, wij, ieder in onzen kring en getrouw aan onze belijdenis, niet verdeeld zijn, maar voorgelicht door den Heiligen Geest, hetzelfde doel nastreven: de komst van Zijn koningrijk.

LORD REAY.

(*Mr. D. J. Baron Mackay van Ophemert en Zennewijnen*)

Stemmen voor Waarheid en Vrede.
Augustus, pag. 751/52.

in de Hongaarsche Gereformeerde Kerk niet een vragen was naar de oude, beproefde waarheid, het niet denkbaar zou geweest zijn, dat zoovelen naar de pen hadden gegrepen, om het Hongaarsche Gereformeerde volk voor te houden, welk een kracht er in de XVIe eeuw van den reformator van Genève uitging. Aanleiding tot het weer willen inhalen van een groote schade op dit gebied is geweest het voor-jarig gedenkfeest van Calvijns geboorte". [1])

Wij kunnen gedeeltelijk nog herstellen wat wij in 1909 hebben bedorven. In het geschriftje van Dr Baumgartner, over „Nederland en het Internationaal Hervormingsmonument" ligt een circulaire ingesloten, om althans nu nog een bijdrage te geven voor het ontworpen monument, en onder hen die deze zaak aanbevelen staat ook de naam van prof. Dr. H. Bavinck, Hoogleeraar a. d. Vrije Univ. te Amsterdam.

Nog even moet ik terug komen op de verklaring, die Valeton in Genève gaf en ook de correspondent van de Rotterdammer als de mogelijke noemde van het feit, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk niet was vertegenwoordigd. „De naam Calvinist is bij ons in verkeerde handen gekomen", zoo Valeton; de Rotterdammer was voorzichtiger, hij stelt de vraag: Heeft zeker soort modern Calvinisme eenige vrees voor den naam van Calvijn en een gevoel van vervreemding van den Hervormer gewekt?

Hoe naïef!

Men kan het zoo gevoelen, 't spijt den correspondent erg, dat die groote Calvijn niet recht wordt gewaardeerd vanwege het drijven der neo-Calvinisten. Hoe min! De heeren schamen zich over de verguizing, waarmede lange jaren hier te lande Calvijn is verguisd, en nu, nu zij zich beginnen te schamen, nu zoeken ze om een zondebok, en natuurlijk die was dra gevonden. 't Is de schuld der neo-Calvinisten, dat in Nederland Calvijn geen persona grata is.

Dragen soms diezelfde neo-Calvinisten ook de schuld van de haat, waarmede de fanatieke Mr. Levy vervuld is tegen de Gereformeerden en die hem nog in Maart 1910, dus na de Hervor-

---

1) Heraut No. 1674.

mingsfeesten, in een rede voor de nieuwe vrijzinnige kiesvereeniging te 's Gravenhage, „Calvijns medeplichtigheid aan Servets brandstapel als moordlust" deden qualificeeren? [1])

Ook zal prof. Valeton, als hij later de synodale handelingen van het jaar 1909 heeft gelezen, wel gemerkt hebben, dat heusch het feit dat de naam Calvinist bij ons in handen is gekomen van een kerkelijk-staatkundige partij enz., niet de oorzaak is dat de Ned. Herv. Kerk geen afgevaardigden heeft gezonden. Men leze hieronder in de noot zelf de handelingen en oordeele. Jammer dat men in Genève deze handelingen later niet zal hebben gelezen, alwaar Valeton's verklaring van het feit, waarom de Ned. Herv. Kerk niet heeft deelgenomen aan de feesten, nog voor aannemelijk geldt; dit bleek mij uit een schrijven dat ik ontving van den ouden en eerwaarden Ds. H. Heijer.

Ds. Heijer schreef mij o. a.: „Nous avons vivement regretté l'abstention de nos frères de Hollande, mais nous avons *trop bien compris leurs raisons et leurs motifs* [2]) pour en avoir gardé la moindre amertume. Nous avous regretté cette abstention pour nous et aussi pour vous; mais nous avons eu de tous temps de trop excellents rapports avec les Eglises des Pays-Bas pour que votre attitude dans cette circonstance puisse modifier en quoi que ce soit nos sentiments envers nos frères de ces Eglises".

Men ziet, de vrienden in Genève hebben „maar al te goed hun redenen en hunne motieven begrepen" om de broeders in Holland hun onthouding kwalijk te nemen.

De betreffende handelingen der Synode, die ik hier onder laat afdrukken, met het antwoord door haar gegeven, leert ons andere motieven kennen dan waarvan Valeton in Genève heeft gesproken.

De broeders zijn daar dus verkeerd ingelicht! [3])

---

1) N. R. Courant Zaterdag 19 Maart 1910. No 11659.

2) Ik onderstreep.

3) De heer dr *Daubanton* brengt rapport uit over de uitnoodiging van de Association du Monument de la Réformation à Genève, om mede te werken tot oprichting van een Hulpcomité in Nederland voor een Monument der Hervorming te Genève, ger. onder No 933.
Het wordt aanstonds in behandeling gesteld en luidt als volgt:

Hoewel ik wel weet dat onder degenen die den lof van Calvijn, gedurende de feestweek zongen, zoo tal van tegenvoeters van zijn geest waren, die verfoeiend wat hem het hei-

---

Hoog Eerwaarde Heeren!

Blijkens een gedrukt stuk, ingekomen bij het Moderamen der Synode, ger. onder No 933, werd er te Genève eene „Association" gevormd om, naar aanleiding van *Calvijns* 400-jarigen geboortedag, een monument voor de Reformatie op te richten. Voorzitter van deze „Association" is de hoogleeraar *Lucien Gautier*, Secretaris de Advocaat *Albert Wuarin*. Een door deze twee heeren onderteekende brief aan den Secretaris der Synode, d.d. 2 April 1907, ger. onder No 933, bevat in hoofdzaak het verzoek om in Holland te vormen een Hulp-comité voor de oprichting van het Reformatiemonument. Nog kwam over deze zelfde zaak in een gedrukt stuk, ger. onder No 933, getiteld: „Pourquoi nous voulons élever un monument à la Réforme", door F. F. Roget.

Uwe Commissie, begrijpende en waardeerende, dat men zulk een monument naar aanleiding van zulk eene herinnering wil oprichten in de stad waar de groote Hervormer leefde en werkte, acht het niet van de roeping der Synode tot de vorming van zulk een Comité het initief te nemen. Zij adviseert echter aan de Geneefsche „Association" te antwoorden, dat het Moderamen der Synode bereid is in het officiëele orgaan onzer Kerk kennis te geven van het bestaan en bedoelen der Association en belangstellenden voor de toezending van hunne bijdragen te verwijzen naar het adres van den voornoemden heer *Albert Wuarin*, 56 Rue du Staud (Genève).

De Commissie voornoemd,
F. E. DAUBANTON, e. a.

De heer dr. *Daubanton* meent, dat het niet in den geest van *Calvijn* zou zijn, die zelfs wilde, dat men niet zou weten waar hij begraven is, een Monument tot zijn eer op te richten. Maar dit is ook het doel niet; men wil de Hervorming doen gedenken door al die landen, waar het werk der Hervorming voortgang gemaakt heeft. Door de conclusie van het rapport zou eenigszins het doel bereikt kunnen worden.

De heer dr. *Jonker* kan zich met het uitgesproken gevoelen wel vereenigen, in zooverre hij het niet aanbevelenswaardig zou achten een negatieve houding aan te nemen tegenover de ontvangen uitnoodiging. Maar het zou hem wenschelijker voorkomen op het positieve element een weinig meer den nadruk te leggen. De mededeeling zou wel een officiëel karakter dragen, maar toch weinig voldoen. Onze Kerk moet als zoodanig hare ingenomenheid met de vruchten der reformatie een weinig meer aan den dag leggen.

De Secretaris sluit zich bij dit laatste advies gaarne aan. Over het algemeen ligt het niet in onzen volksaard om zoo hoog ingenomen te zijn met monumenten. Maar het heeft toch ook waarde door een zichtbaar beeld de gedachtenis te verlevendigen aan hetgeen ons door God in het werk der Hervorming is geschonken.

Hij deelt mede een bezoek te hebben ontvangen van den heer *Charles Martin*, predikant te Genève, die er bij hem zeer op aangedrongen heeft, dat toch ook Nederland, waar de invloed van *Calvijn* zoo merkbaar geweest is, zich in deze zaak niet onbetuigd zou laten.

ligst was, alleen hooge menschelijke grootheid in hem eerden, toch blijf ik, niettegenstaande dat feit, zeer dankbaar voor wat Genève ons bij de Calvijn-feesten deed zien en hooren.

Men stelde zich voor onder de groep van personen, die het Monument zouden moeten uitmaken, ook Prins Willem van Oranje, of Marnix van St Aldegonde, of beiden, op te nemen. Van hetgeen door de rapporteerende Commissie voorgesteld wordt, verwacht hij niet veel; maar hij meent, dat door de Synode een poging zou kunnen gedaan worden om een Hulpcomité voor Nederland te doen ontstaan en dat zij zich voor dat doel zou kunnen wenden tot de Theologische faculteiten der Nederlandsche Universiteiten, aan welke een dergelijke uitnoodiging gericht is als de President en hij ontvingen en tot de andere Protestantsche Kerkgenootschappen, bij welke sympathie kan verwacht worden.

De heer *Leenmans* zou het in strijd achten met den eisch der dankbaarheid, die wij tegenover het werk Gods in *Calvijn* hebben moeten, indien de Synode een houding aannam, die van weinig belangstelling getuigde. Hij zou willen, dat de Synode een bazuin deed hooren van geen onzeker geluid; en dat wel om den persoon van *Calvijn*, die toch een figuur is zonder wederga, een reus in het koninkrijk der hemelen; en vooral om het werk dat hij gesticht heeft en dat zoo groot is uit kerkelijk en maatschappelijk en staatkundig oogpunt. Hij acht het belangrijk, dat de gelegenheid geboden wordt te toonen, wat er in ons hart leeft. Hij zou de richting in willen slaan door dr. *Jonker* en den Secretaris aangegeven en willen trachten in geestdrift te vonken, wie er nu nog koel tegenover staan.

De heer *Schrieke* stelt zich aan den kant der Commissie van rapport en dat wel met het oog op den toestand in Genève, waar het Catholicisme zich zoo sterk uitbreidt. Het plaatsen van een monument, acht hij, bij de vele dingen die geld vragen in den tegenwoordigen tijd, niet aan te raden. Hij meent, dat het resultaat niet schitterend zou zijn. Misschien is het wenschelijk, dat leden van het Moderamen der Synode persoonlijk belangstelling zoeken op te wekken, maar niet dat het van de Synode zou uitgaan.

De heer *van Dis* meent, dat in de uitbreiding van het Catholicisme in Genève juist een aansporing zou moeten gevonden worden, om de uitnoodiging aan te nemen.

De heer *Huber* verwondert er zich over dat de voorstanders van een monument er zich niet op beroepen, dat ederland nooit den strijd zou hebben kunnen voeren, dien het in de 16e eeuw gevoerd heeft, indien ons land niet onder den invloed van *Calvijn* ware geweest. Toch is hij het eens met het rapport omdat de sympathie der Nederlanders zeer gering zal zijn en dit dan geen goeden indruk maken zal.

De heer dr. *Daubanton* zegt, dat het huldigen van groote mannen een bedenkelijke hoogte heeft bereikt in onzen tijd. Het is zeker dat het werk van *Calvijn*, ook voor de vorming van het Statenleven, een bijzonder groote beteekenis heeft. Maar huldigen wij *Calvijn*, door zulk een Monument op te richten? Het tegenwoordig Genève is zoo geheel anders dan het Genève van *Calvijn*. En zou men dan nu den profeet in Genève een monument op gaan richten, terwijl Genève den profeet den rug heeft toegekeerd? Dit kan niet in zijnen geest zijn.

Wij zijn in April van het jaar 1909 opgeroepen om op onze wijze hulde te brengen aan de nagedachtenis van Calvijn. Wij werden bezielend opgewekt op den grooten landdag der Antirevolutionairen door hun machtigen generaal, om Calvijn een

---

Hij stelt voor, met toestemming der Commissie, de woorden „onder aanbeveling" in de conclusie van het rapport op te nemen.

De heer *Leenmans* zegt nog, dat *Calvijns* beginselen wel mede de drijfkracht geweest zijn in den tachtigjarigen oorlog, maar dat men geen monument voor *Calvijn* wil oprichten, evenmin als *Calvijn* dit zou gewenscht hebben; maar men wil het werk, door hem verricht, in gedachtenis brengen. Hij zou tegenover dat werk niet een al te koele houding willen aannemen.

De heer dr. *Jonker* zou als amendement wenschen voor te stellen het volgende:

De Synode richte tot de predikanten der Nederlandsche Hervormde Kerk een aanschrijving de Gemeente op bedoeld plan te wijzen, en haar tot belangstelling en deelneming op te wekken.

Dit amendement wordt verworpen met 14 tegen 4 stemmen, terwijl 2 leden vóór en één tegen adviseert.

De Commissie neemt het amendement van dr. *Daubanton* over, zoodat voor „kennis te geven" gelezen zal worden „met aanbeveling", waarna de aldus geamendeerde conclusie van het rapport zonder hoofdelijke stemming wordt aangenomen.

Pag. 274. Handelingen der Buitengewone Vergadering van de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, ten jare 1907.

No 363. La Haye, ce 9 Août 1907

à Messieurs Lucien Gautier, President.
Albert Wuarin, Secrétaire Général de l' Association du Monument de la Reformation à Genève.

Messieurs et honorés frères!

En réponse à votre honorée du 2 Avril 1907, nous avons l'honneur de vous communiquer que le Synode de l' Èglise réformée de Hollande dans sa séance du 26 Juillet dernier s'est sérieusement occupé de votre demande „que le Synode constitue en Hollande un comité auxiliaire du monument de la Réformation".

Résultat de nos délibérations a été que des difficultés de tout genre nous empêchent de répondre affirmativement à votre proposition. Le bureau du Synode cependant est disposé à insérer dans la feuille hebdomadaire officielle de notre Èglise une communication concernant votre Association; à recommander votre oeuvre aux lecteurs de cet organe; à publier nom et adresse de Mr. *Albert Wuarin* pourque quiconque voudra envoyer un don pour votre oeuvre sache à qui se diriger.

Nous vous présentons, Messieurs et honorés frères, nos salutations fraternelles et respectueuses,

Au Nom du Synode,

A. LOEFF, *President.*
J. KNOTTENBELT, *Secrétaire.*

levend getuigenis, een nationaal getuigenis te geven bij de stembus. [1])

Wij hebben dat getuigenis mogen geven, schitterender dan iemand had durven denken. Doch wie onzer draagt er leed over dat onder hen, die ons daarbij hebben geholpen, waren voor wie Calvijn nog minder is, dan een „*petrefact* in de historie"?

Zeker, ik wenschte wel van ganscher harte dat allen die te Genève hulde hebben gebracht aan de nagedachtenis van Calvijn, ook geesteskinderen waren geweest van den grooten Hervormer; mannen voor wie zijn geest nog leefde; maar ik acht het een fout dat door Nederland niet op meer officieele wijze is deelgenomen aan de Calvijn-hulde.

Toch wil ik dankbaar erkennen dat misschien in geen dier landen, die wel veel meer deel hebben gehad in de Calvijnhulde gelijk die te Genève is gebracht dan wij, deze groote Hervormer zoozeer wordt gehuldigd door het leven en vragen naar zijn beginselen dan in ons Vaderland. Geen land draagt zoozeer het Calvinistisch stempel dan het onze. Te betwijfelen is het of in eenig land meer kennis bestaat van Calvijn, diens werken en leven, diens beginselen en leer, dan in ons Vaderland. De herleving van het Calvinisme is in geen land zoo krachtig als in Nederland, misschien dat het daarom ook schier nergens meer bestreden en gesmaad wordt. In geen land werden en worden nog steeds zooveel verhandelingen, artikelen en voordrachten over Calvijn en diens invloed, zijn geest en beginselen gehouden als in deze gewesten.

Deze hulde Calvijn ten onzent gebracht, vooral in den loop van het jaar 1909, wil ik allerminst onderschatten. Ik wil u echter thans wijzen op het feit van de herlevendiging van Calvijns gedachtenis over schier heel de protestansch-gereformeerde wereld, een herlevendiging voor een groot deel te danken aan het Reformatie-feest.

Gij voelt, dat dit weer-kennis-nemen van Calvijn en de Fransch-Zwitsersche Reformatie een eerste schrede kan zijn op den weg tot herleving van het Calvinisme in die landen, waar

1) Wij Calvinisten, openingswoord ter Deputaten-vergadering van 22 April 1909, door Dr. A. Kuyper, bladz. 24.

eenmaal Calvijns invloed zoo groot was. Onbekend maakt onbemind. Calvijn moet weer gekend worden, zal men hem weer leeren beminnen.

Geen der Hervormers is meer hardnekkig gelasterd dan Calvijn. Roomschen en Protestanten zijn hier schuldig. De geschiedbeschrijving scheen er wel op uit om de gezegende nagedachtenis van dezen grooten man uit te wissen of te bezoedelen. Geleerden en ongeleerden deden daaraan om strijd mee.

Het kan uwe aandacht niet ontgaan zijn dat ook in de kerken, van de Geneefsche Hervorming, de naam van Luther veel meer genoemd en geprezen wordt dan die van Calvijn. In menige kerk werd de Hervormingsdag herdacht en over Luther en Melanchton gesproken, maar van Calvijn en Beza werd schier geen gewag gemaakt. Ja als hun naam werd genoemd, was men haast geneigd om vooraf excuus te vragen.

Onkunde, snoode laster en innige vijandschap hebben haast hun doel bereikt: den naam van den grooten Hervormer te bezoedelen, zijn gedachtenis uit te wissen, zijn werk te doen vergeten, zijn karakter misvormd voor te stellen.

Een Calvinist wordt ook nog in ons land door de groote massa geschuwd; de verkiezingscampagne van 1909, vooral bij de herstemmingen, maakte ons duidelijk dat voor het meerendeel der vrijzinnigen een ieder eerder kon bestaan dan een Calvinist. Het Rome zoo schuwe en vreezende liberalisme voelt toch altijd nog meer afkeer van den Calvinist dan van Rome. Een commumist en socialist, nihilist en anarchist kunnen nog eer voor vele liberalisten bestaan dan een Calvinist.

Voor een deel is dit te wijten aan onkunde en mede daarom juichen wij zoo van harte toe dat deze Calvijn-herdenking, den lang gesmaden weer meer zal doen kennen, hem weer zal zuiveren van smetten op zijn karakter geworpen, maar bovenal hem weer zal leeren kennen in de grootheid zijner gedachten.

De herleving van de herinnering aan de groote mannen, die de Heere heeft willen gebruiken om nieuwe en diepere gedachten te openbaren, moet altijd voorafgaan aan de herleving dier gedachten zelf en aan de doorwerking der levensbeschouwing, daarop gebouwd.

Meent gij dat ik overdrijf, als ik beweer dat Calvijn tot nu toe de minste bekendheid genoot onder de Hervormers, veroorloof mij dat ik u iets herinner uit eigen ervaring.

Als student reisde ik met een mijner vrienden naar Zwitserland. Na Lausanne, de Universiteit van Beza, bezocht te hebben, gingen wij ook naar Genève. Wij hadden zoo verlangd om onze voeten te zetten in de poorten van deze stad. Duizenden van reizigers gaan naar Genève met geheel andere verlangens dan wij. Zeker ook wij hadden wel een geopend oog voor het schoone van het moderne Genève, met zijn prachtige bruggen over de Rhône waar deze bruisend en kokend het diep-blauwe meer verlaat; doch wij haastten ons over deze bruggen, gingen langs de kaden, door de parken om de oude stad te zien. Dat oude Genève, met haar nauwe en kronkelige straatjes, steeds rijzend, dat was voor ons de aantrekkingskracht; wij passeerden eerst de Madaleine, daarna de kerk van St. Gervais, dat waren kerken die ons reeds herinnerden aan vroegere dagen, aan die der Hervormers. Hooger klommen wij, naar het middelpunt van de stad, naar de hoofdkerk, de kerk waarin Calvijn zoo menigmaal het Evangelie had gepredikt, naar het deel dat eens het brandpunt van Genève's leven was geweest. Hier ergens moest toch ook Calvijn gewoond hebben, hier moest zijn huis zijn. Wel verwonderde het ons, dat wij nergens eenige aanwijzing vonden, naar Calvijn's huis wijzende. Hoe gansch anders is dit in de steden waarin Duitschlands groote mannen hebben geleefd!

Hier in Genève zal misschien daarom geen nadere aanwijzing gevonden worden naar het huis van Calvijn, zoo dachten wij, wijl ieder het hier kent en weet. Wij hebben slechts het kind te vragen en het zal het ons aanwijzen. Met komt er een postbode door de straat en hij doet zijn bestelling. Wij vragen hem naar het huis van Calvijn. Calvijn zegt de man, Calvijn, en omdat wij buitenlanders waren, herhaalden wij nog een beetje duidelijker, ja van Johannes Calvijn; de man bedenkt zich: Neen, zegt hij daarop, na vlug in zijn gedachten even de huizen van deze straat te hebben geteld en de namen der inwoners in zijn geheugen te hebben geroepen, neen, mijne heeren, u bent mis, u moet hier niet zijn, in deze straat woont geen

Johannes Calvijn. Dit nu is geen legendarische ervaring door mij naverteld, een ervaring waarvan bij nader onderzoek soms zeer weinig werkelijk ervaren is, deze ontmoeting deden twee vrienden, toen zij te samen in Genève waren. Mij dunkt, dat 't geen ik hier mededeel uit eene ondervinding, ongeveer vijftien jaar geleden, teekenend mag heeten. 1)

Zoo stond het dus onder het volk.

In de meer ontwikkelde kringen was het niet veel beter. Daar kende men den naam van Calvijn, maar men droeg geen roem op hem. Ja natuurlijk voelde men wel dat Calvijn een beroemd man was geweest. Maar men kan niet van dit kleine volk zeggen dat het Calvijn telde onder zijn groote mannen, die men gaarne eerde.

Op de scholen wist men van Calvijn vooral één ding. *Dat hij onverdraagzaam was geweest en Servet had laten verbranden.*

In de meer wetenschappelijke kringen was Calvijn beter bekend. Die meerdere bekendheid had hij te danken aan de herleving van de historische studiën. Bij die herleving kon het niet anders of ook Calvijn en hij in de eerste plaats, moest weer genoemd. Doch van het Calvinisme was men in het minst niet gediend. Onder de studenten van de Vrije Theol. Fac. en die der Universiteit te Lausanne was al dra bekend, dat die twee Hollandsche studenten Calvinisten waren. En ik herinner mij nog levendig dat een oude prof. (Dandiran) bij wien wij eens waren op een vergadering van Theol. studenten aan zijn huis, lachend tot ons zei en met de bedoeling om ons te sparen, om ons toch maar niet te grieven: „Ik hoor u zijt een *weinig Calvinistisch*". Dat was het verzachtende. Het ware toch al te mal geweest, indien hij gevraagd had, of wij *Calvinisten* waren. Zulke rariteiten bestonden er niet meer onder de studenten. Wij waren een *weinig* Calvinistisch. Zoo iets kon men zich nog indenken, want dezulken werden er nog wel meer gevonden. Toen wij betuigden dat wij *gneseo Calvinisten*

---

1) Vgl. De schoone bijdrage van prof. Dr. H. H. Kuyper: *Calvijn en het meer van Genève*, almanak van het studenten corps a. d. Vrije Universiteit 1907, bladz. 135 v.v.

Ik las deze bijdrage, schitterend van vorm en gedachten, eerst toen dit opstel gereed was en vond eenzelfde opmerking als door mij gedaan over de verhouding van Genève tot Calvijn en Rousseau,

waren, meenden de studenten dat wij schertsten. Deze oude professor, een gemoedelijk modern man, heel wat dieper dan zijn jongere collega's, ried den studenten aan vooral Calvijn's Institutie te lezen. Ik geloof nooit dat de heeren het gedaan hebben. Ook herinner ik mij, dat een student van de Vrije faculteit, die derhalve lid was van de vrije Waadlandsche kerk, ontstaan in 1844, een degelijke, vrome jonge man, van zeer eenvoudige boeren afkomst, mij beloofde eens ernstig de Institutie van Calvijn te zullen bestudeeren en lezen.

Toch waren er ook lichtpunten, die wezen op een betere toekomst. En gij zult mij niet euvel duiden, dat ik wederom moet en ook kan putten uit eigen ervaring.

* * *

Een Roomsch-Katholieke historicus, Kampfschulte, is een der geleerdste en bekwaamste beschrijvers van het leven van Calvijn. Doch deze geleerde bleek tevens een zeer partijdig historiograaf. Ook heeft een ander historicus een episode uit het leven van Calvijn beschreven, die nog vijandiger stond tegenover Calvijn, te weten Dr. A. v. d. Linde, een man die in het begin van zijn mannelijken leeftijd had verkeerd in de kringen der eerste Afgescheidenen, maar daarna was verkeerd in een der grootste haters van de gereformeerde leer, een der brutaalste, ja meest cynische bespotters van de leer der Heilige Drieëenheid. Hij schreef in Duitschland, waar hij professor was en bibliothekaris te Wiesbaden — *Servet, een brandoffer der Gereformeerde Inquisitie.* — En eindelijk een geest niet minder rijk dan die van Kampfschulte, niet minder scherp dan die van Dr. A. v. d. Linde, een man, uit de kringen van het Reveil afkomstig, n.l. prof. Allard Pierson, schreef ook zijn werk over *Johannes Calvijn*, waaruit bleek dat hij den grooten Hervormer, al niet veel beter kende dan de Roomsche geschiedschrijver en de atheïstische spotter.

Aangezien zulke mannen, die den roep van geleerdheid hadden, de nagedachtenis van Calvijn bezoedelden of onrecht aandeden, daar was het een verblijdend teeken, dat God andere mannen verwekte om hem beter te doen kennen en zijn beeld meer naar waarheid weer te geven.

Degenen die nog het meest gunstig over hem dachten, er-

kenden wel zijn groote geleerdheid, zijn machtig organiseerend talent, zijn groote gestrengheid en zedelijkheid, maar zij vonden toch dat hij een erg *ongenietbaar* mensch was, een man zonder liefde en barmhartigheid, de vleeschgeworden wet. Een man meer behoorende onder de oud-testamentische profeten, dan onder de evangelie-dienaars des Nieuwen Testaments.

Ten koste van Calvijn werd dan Beza geprezen, en ons eenigzins voorgesteld als een fijn adellijk heer, die het leven nog al lustte, al was hij in de leer ook al even streng als Calvijn. Maar vooral Luther en Melanchton, dat waren nog eens lieve Christenen; daar kon bij hen nog een weinig op door. Die waren veel meer evangelisch. Zoo verknoeide men de historie en deed niet alleen Calvijn onrecht aan, maar eveneens de andere Hervormers.

De meest onpartijdige historievorschers kenden Calvijn bijna uitsluitend uit zijn werken, voorts uit de voorreden die hij schreef voor die werken en verder uit de oude acta der vénèrable Compagnie en uit de handelingen van den Raad. Kortom uit oude actestukken, veelal gaande over allerlei verordeningen, wetten, bepalingen, gewoonten en gebruiken uit de dagen van Calvijn.

En aangezien de echt historische zin eerst van later datum is, legde men aan de gewoonten en bepalingen dier dagen, mede vigeerende door den invloed van Calvijn, den maatstaf aan van onzen tijd.

En zoo gebeurde het dat de meest onbevooroordeelden onder de historie-vorschers Calvijn wel een groot man als geleerde en organisator achtten, maar minder groot als mensch, als Christen en vooral geen lief Christen, een titel die in die lieve verdraagzame dagen wel de allerbegeerlijkste scheen.

Kortom Calvijn werd jong en oud geteekend als een *guur* mensch.

Doch wil men den mensch leeren kennen, dan moet men meer het intieme leven bespieden gelijk dat geleefd wordt in het huisgezin, in den kring der vrienden, gelijk dat spreekt uit de brieven.

Dat men Luther zoo'n aangenaam mensch noemt heeft hij mede te danken aan de uitgave zijner tafelgesprekken. Daaruit

spreekt de goede dosis luim en scherts die hij bezat. Zij leeren ons hem kennen als een „gemütlichen Deutscher". Van Calvijn zijn geen „tafelgesprekken" bekend, en het spijt mij niet. Want met enkele gezegden van Luther is veel kwaad gedaan. Wat Luther gezegd heeft in die gesprekken over het huwelijksleven en over het drinken van een glas wijn of bier is schandelijk geexploiteerd door wellustigen en drinkebroers. En als Luther uit de kluisters van zijn graf kon breken, gelijk hij uit de Wartburg brak, om te Wittenberg tegen Karlstadt te prediken, ja te donderen dag aan dag, dan zou hij die bladzijden uit zijn tafelgesprekken scheuren en de gemeene exploitatie dier woorden, die in zichzelven geen kwaad waren, noch bedoelden, wederstaan met al het vuur van zijn geest en woord in heilige verbolgenheid en toorn.

Calvijn heeft geen „tafelgesprekken"; zijn leven en karakter leenden zich daar al evenmin toe, als de omgeving waarin hij verkeerde en de omstandigheden waaronder hij leefde.

Maar Calvijn heeft zijn correspondentie, die naast de reuzenkracht van zijn geest, waardoor hij heel het Gereformeerde Europa leidde, ook de innigheid, de teederheid en de liefde van zijn hart heeft geopenbaard.

Die brieven moesten weer spreken.

Waar zaten zij?

Waar waren zij verborgen?

Ook over deze brieven had de voorzienigheid Gods gewaakt. Een deel was bekend. Een ander deel niet. Zij scholen overal, op vele plaatsen verborgen in publieke en particuliere boekerijen. Over half Europa verspreid.

En ziet, nu was er in Lausanne een geleerde, *Herminjard* geheeten, hij beminde de historie van zijn land, hij had de groote Hervormers van zijn volk innig lief. Deze man bezat groote kennis van den tijd der Hervormers, bezat groote kennis van de schatten in allerlei bibliotheken verspreid. En nu ging hij reizen door half Europa, en haalde van onder het stof der boekerijen, uit allerlei portefeuilles, de brieven van Calvijn en Beza en anderen.

Men kan zich haast geen denkbeeld vormen van de moeite die verbonden is aan zulk een werk. Doch nog minder is men

bedacht op de buitengewone kennis der historie, die daartoe wordt vereischt. Eerstens zijn zulke brieven gewoonlijk niet erg duidelijk geschreven.

Daarbij komt nog dat zij òf in oud-Fransch òf in het Latijn geschreven waren. Doch de grootste bezwaren werden veroorzaakt door het groot aantal onechte brieven, die in omloop zijn.

Herminjard nu verzamelde, classificeerde de brieven, voorzag ze van bijschriften, nadere verklaringen en gaf die uit in zijn beroemd werk, uit een aanzienlijk aantal deelen bestaande, getiteld: *„la correspondance des Réformateurs"*.

Om dit werk te kunnen doen, gelijk het door Herminjard is verricht, moet men het leven van den grooten Hervormer als van dag tot dag, ja bijkans van uur tot uur kennen.

Ik had het groote voorrecht eens dezen beroemden historiekenner te ontmoeten. Zijn zoon was één mijner kennissen, die ik gemaakt had onder de studenten der Vrije Faculteit.

Ik werd dan gelaten op de studeerkamer van Herminjard. Eerst onderging ik een groote teleurstelling. Reeds de woning van dezen geleerde viel mij tegen. Hij bewoonde met zijn familie een gedeelte van de zooveelste verdieping van een ware huurkazerne, gelijk die veel worden aangetroffen in de steden van Zwitserland. Nog meer viel mij het interieur tegen van de studeercel van dezen grooten Calvijn-kenner. Zou men hier niet een zeer groote bibliotheek hebben verwacht, van alle kanten de muren bezet met zware folianten, grijze perkamenten? De studeerkamer onzer eenvoudigste dorpspredikanten kan niet soberder zijn dan de plaats waar Herminjard den meesten tijd met studie in oude perkamenten en brieven doorbracht. Slechts enkele boeken lagen rondom hem verspreid. Een vermakelijke wanorde heerschte in het geheele vertrek. Nog grooter verrassing dan de kamer bood de geleerde zelf. Een grijsaard van diep in de zeventig verwelkomde mij, hij was blij een Hollander te ontmoeten en vertelde direct, dat hij ook Holland had bezocht, Holland beminde, ook mede omdat Holland Calvijn beminde, dat hij eens door middel van een Hollander 5000 fr. had ontvangen, waardoor het hem mede mogelijk werd gemaakt zijn studiën voort te zetten en de uitgave van de correspondentie van Calvijn en anderen te doen vorderen.

Ik sprak met hem over de groote bezwaren verbonden aan zulk een werk en vroeg eens zulke oude stukken te zien, waarvan ik er later door mijn historische studiën nog zooveel in handen zou krijgen.

Ik zag brieven van Calvijn!

De eersten die ik ooit zag!

Doch om mij een denkbeeld te geven van de voetangels en klemmen die voor den geleerde op dit terrein liggen, liet hij mij een valschen, cen nagemaakten brief van Calvijn zien, een brief die door de bezitters immer voor echt was gehouden, maar nu door Herminjard voor altijd gemerkt als een onechte.

Schrift, papier enz. geleken als twee druppels water op de brieven van Calvijn, ook de inhoud zou heel goed van Calvijn kunnen zijn. En toch had de keurmeester, die *jure suo* daartoe het recht had, hem voor onecht verklaard. Hoe wist en hoe kon hij dat doen? Omdat hij het leven van Calvijn kende als het ware van uur tot uur. De brief was gedateerd uit Venetië en Herminjard wist en kon bewijzen, dat in den tijd, waarop deze brief was gedateerd Calvijn onmogelijk te Venetië had kunnen zijn. De vervalschers hadden niet gerekend op de groote kennis van een man, die eenmaal zou opstaan, om, zoo dit ooit van iemand kon gezegd worden, dan nu van Calvijn, die Calvijn zou doen spreken ook nadat hij gestorven was.

Herminjard naderde het einde van zijn werk. De dag zijns levens daalde ter kimme. De avond wierp lange schaduwen. Zijn oogen waren bijna verdonkerd. Door het immer turen op oude brieven, op bijna niet te ontraadselen schrift, hadden zijn oogen dermate geleden, dat hij klaagde bijna niet meer te kunnen lezen. Wonder was het mij te moede in dat kleine studeerkamertje. Droef was het mij te moede. Misplaatst misschien, doch ik had medelijden met den geleerde. Hij was arm. En men kon dat ook eenigermate zien en merken. Deze oude grijsaard, de roem der historie — der Calvijnstudiën, had het vaak niet ruim gehad, ja was te zeer gedrukt geweest door financieele zorgen. Toch was hij zeer opgewekt, vol scherts.

Niettegenstaande de groote opgewektheid van dezen grijzen geleerde, verliet ik hem — het is mij alsof het was op den dag van gisteren — in min of meer gedrukte, geroerde stemming.

Ik schrijf dit toe aan de teleurstelling, die ik ondervond. Ik had den man, den roem der Calvijn-historiekenners ontmoet. Ik had mij voorbereid op de ontmoeting met een intelligenten grijsaard, te midden van een rijke bibliotheek, gezeten in een historisch-antieke omgeving. En ik ontmoette een armen ouden man in een sober studeervertrekje, na vele trappen te zijn opgeklommen, een man met sterk gekromden rug, een oude chambercloak om zijn leden en met zieke oogen. En toch had die man direct mijn volle sympathie. Ik had hem gaarne nog eens vijfduizend frank uit naam van de Hollanders gegeven, gelijk een mijner voorgangers, mede een Hollander, studeerende in Lausanne, eens had gedaan.

Doch ik heb andermaal een onvergetelijken dag beleefd met betrekking tot Herminjard. Toen de grijsaard zijn tachtigste verjaardag vierde, werd hem ter eere een feestmaal bereid. Van letterlijk alle deelen der protestantsch-gereformeerde wereld kwamen de gelukwenschen tot dezen ouden man, hij werd door onderscheidene Universiteiten benoemd tot doctor honoris causa in meer dan één faculteit. Hij werd benoemd tot professor honorair aan meer dan één Universiteit, ja hij werd door de Fransche regeering benoemd tot *ridder van het Legioen van eer*. Toen daverde het in het rond, toen het eerekruis hem den ouden eenvoudigen Calvinistischen Zwitser werd op de borst gehecht.

De regeering van dat Frankrijk, dat eenmaal den dood gezworen had aan alle Calvinisten hechtte op dezen dag een der allerhoogste onderscheidingsteekenen op de zwoegende en hijgende borst van den man, die nergens anders door beroemd en gevierd was dan door zijn groote kennis van Johannes Calvijn en de Reformatoren.

Herminjard is de wegbereider geweest voor de levensbeschrijving van Johannes Calvijn. Nadat diens correspondentie bekend was, kon daarmede een aanvang worden gemaakt. Dat groote werk zou Prof. E. Doumergue op zich nemen.

Doumergue, professor te Montauban, alwaar een zeer oude gereformeerde faculteit voor de godgeleerdheid is, was de man geschikt voor dat werk.

Groote kennis van en liefde tot het streven en leven van Cal-

vijn had hem reeds jaren in deze richting doen werken.

De Zwitser Herminjard had hier de baan gebroken voor den Franschman Doumergue. Zoo had ook eenmaal de vurige Farel, den weg gebaand voor den Franschman Johannes Calvijn.

Van dit schitterende werk van Doumergue, dat in vijf groote folianten, in perkamenten banden zal verschijnen, waarvan tot nu toe vier deelen verschenen zijn, wil ik u niet spreken, omdat een uittreksel van de reeds verschenen deelen, bewerkt door Ds. Winckel, in veler bezit is. Alleen merk ik op, dat niemand die dit uittreksel bezit, meene het oorspronkelijk werk van Doumergue in vertaling te hebben. Men heeft dan slechts een betrekkelijk klein uittreksel, doch waarvoor wij reeds dankbaar zijn.

Door dit werk wordt een heerlijk monument opgericht ter eere van Calvijn. Nu eerst kan de mond aan menigen lasteraar of bediller van Calvijn gestopt. Nu raadplege men niet meer de bronnen van Roomsch-Katholieke of liberalistische historieschrijvers, maar nu kan men het leven en het karakter, den tijd en de gewoonten, de omgeving en het midden weer leeren kennen en waardeeren, waarin deze groote man Gods geleefd heeft.

En dit is van zeer groote beteekenis voor de herleving van de gedachten van dezen Hervormer, voor de herleving van de Calvinistische wereldbeschouwing.

WAT EEN PREDIKANT AAN GODSDIENSTPSYCHOLOGIE HEEFT.

In de laatste aflevering van den vorigen jaargang van het „Theologisch Tijdschrift" heeft Prof. K. Lake, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, een kort artikel geplaatst, dat belangrijke opmerkingen bevat. Het is geschreven in de Engelsche taal, en heeft tot opschrift: The debt of the clergy and theologians to William James. Hij behandelt dus de vraag, wat predikanten en theologen aan W. James verschuldigd zijn. De hoofdgedachten van zijn artikel laten we hier volgen.

Professor William James, die kort geleden stierf, mag wel bij theologen en predikanten in dankbare herinnering voortleven. Hoewel James in de eerste plaats philosoof en psycholoog was kunnen de theologen toch veel van hem leeren. Hij herinnerde de theologen aan de noodzakelijkheid, om hunne wetenschap op dezelfde basis te plaatsen als alle andere wetenschappen, nl. op de waarneming van feiten. Daaraan heeft juist de natuurwetenschap hare groote ontwikkeling te danken. De theologie (dit woord neemt Prof. Lake in den zin van „godsdienstwetenschap") kwam echter wat achteraan. Zij moet gerestaureerd worden. In de feiten der religieuse ervaring moet zij een nieuwe basis krijgen. Het is de plicht van den theoloog van deze feiten eerst een systematisch overzicht en daarna eene logische theorie te geven. James leert den theoloog, dat het beter is feiten te verzamelen dan te twisten over oude theorieën. Men heeft langen tijd de theologie behandeld als eene onderafdeeling van de letterkunde, terwijl ze het complement moet zijn van natuur- en medische wetenschap. Aan de universiteiten heeft de physicus de materiëele wereld tot voorwerp van onderzoek, de dokter bestudeert de ziekten van het lichaam, en, als der Dritte im Bunde, moet de theoloog de geestelijke zijde van 's menschen

natuur onderzoeken. Gewoonlijk bepaalt de theoloog zich er toe, om documenten te critiseeren, die bewaard zijn in doode talen en geschreven door menschen die reeds lang dood zijn. Zoo we levende theologie wenschen, moeten we het leven bestudeeren.

Niet alleen de theoloog, ook de predikant is veel aan James verschuldigd. Hij brengt de predikanten in herinnering, dat hun speciale taak is, zich aan de zielszorg te wijden. De kansel, de prediking van het Woord, en de philantropie hebben verdonkerd het „ééne noodige", de zorg voor hen, wier ziel om hulp schreit. Dat dit euvel voornamelijk bij de Protestanten gevonden wordt, is te verklaren uit eene reactie tegen den biechtstoel van de Roomsche Kerk. De Protestanten voelden terecht, dat de biechtstoel werd misbruikt en de priester slechts de zonden vergeven kan als elk ander mensch. Ze zagen echter voorbij, dat er in den biechtstoel een waardevol element is, omdat hij het toevluchtsoord is voor het kranke hart. De Protestanten wierpen met het bad ook het kind weg. In de behandeling van zielszieken kan geen Protestantsche Kerk met de Roomsche wedijveren, en de toekomst van de groote Kerken in N. Europa hangt hiervan af, of ze dit verzuim zullen goed maken. Het tegenwoordig geslacht houdt al minder van preeken, wendt zich niet tot de Kerk, die de zuiverste theologie geeft, maar tot de Kerk, die helpt om geestelijke gezondheid te verkrijgen, die zich aan iedere ziel individueel wijdt, die een oog heeft voor de rijke verscheidenheid van het religieuse leven. In Protestantsche kringen raadpleegt men voor iemand, die een zielsziekte heeft, eerder een dokter dan een predikant. Dat is in de tegenwoordige omstandigheden niet te verwonderen, omdat een dokter gewoonlijk nog de meeste kennis heeft van de donkere zijde van de menschelijke natuur. Met het oog op het welzijn èn van de Kerk èn van de kranken, mogen de predikanten wel luisteren naar den raad van James en meer aandacht schenken aan de religieuse psychologie.

Gelijk reeds vroeger door ons is aangetoond, hebben we van positief Christelijk standpunt tegen de leer van James onoverkomelijke bezwaren. Dr. Geelkerken heeft in zijne bekende

dissertatie op uitnemende wijze James' theorie gecritiseerd.

Wanneer de universiteiten den weg opgaan die door professor Lake wordt aangewezen, kunnen in de theologische faculteit, behalve de Dogmatiek, nog andere vakken, bv. de Exegese geschrapt worden. Het christendom is dan een historische antiquiteit. De theologie heeft zich dan hoofdzakelijk bezig te houden met het constateeren en classificeeren van religieuse verschijnselen. Gelijk we thans een psychologie zonder ziel hebben, krijgen we nu ook een theologie zonder God.

Hoewel het standpunt van de heeren James-Lake met ons Christelijk geloof in conflict is, bevat bovengenoemd artikel voor iederen predikant, ook voor den Gereformeerden, behartigenswaardige wenken. Het dringt aan op de beoefening van de religieuse psychologie. Deze vermaning is voor den Gereformeerde niet overbodig.

Naar onze beschouwing is de predikant Dienaar des Woords. Hij moet op den kansel het Woord Gods verklaren en toepassen. In de toepassing wordt de algemeene waarheid verbizonderd en aangewend op bepaalde verschijnselen, die zich in het leven der gemeente, met name in het geestelijk leven, voordoen. De prediker moet de individueele zieletoestanden kennen en beschrijven. Een breede schildering is niet noodig en gewoonlijk ongewenscht, maar met meesterhand moet hij in enkele trekken een toestand teekenen en door weinige lijnen een bepaald verschijnsel van andere afbakenen. Hij zegge niet alleen, hoe het geestelijk leven behoort te zijn, doch ook hoe het is. Aan den kranke van hart reikt hij dan het medicijn uit de apotheek der H. Schrift. Op deze wijze past de prediking zich aan bij de nooden van dezen tijd en voldoet aan de schreiende behoeften van het menschenhart.

De predikant is echter niet alleen Leeraar, maar ook Herder. Het pastorale werk vraagt steeds meer tijd. Vooral in de steden roepen zooveel zwaar beladen zielen om geestelijke hulp. Groot is het getal der twijfelenden, onvasten, wankelenden, dwalenden, mismoedigen. Duizenden gevoelen zich in het drukke leven verlaten. Het is de taak van den pastor die allen met de staf van Gods Woord te leiden en te weiden.

Aangeboren tact en persoonlijke ondervinding zijn in het

besturen van zielen van het hoogste belang. Jammer alleen dat ze dikwijls moeten vergoeden, wat aan kennis ontbreekt. Toch is kennis van de religieuse psychologie voor den predikant onontbeerlijk. Hij dient te weten, hoe het religieuse leven in normale gevallen verloopt, welke abnormale verschijnselen zich kunnen voordoen, en hoe die moeten worden behandeld. De Hoogeschool heeft ook ten dezen opzichte eene roeping. De religieuse psychologie is een vak, dat door den student in de theologie wel ernstig mag worden beoefend.

T. H.

NALEZING.

DE REGEERING DOOR DE SYNODE OPGEHITST.

Hollandia liet in de uitnemende artikelenreeks over de Afscheiding onlangs het licht vallen op den droeven invloed door het Synodaal bestuur uitgeoefend op de geloofsvervolging, waaronder de Afgescheidenen hebben gezucht. Het gaat niet aan, dit enkel aan de regeering te wijten.

Lang is de lijst en aandoenlijk de toon der smeekschriften, waarin de vaders der Afscheiding aan Z. M. den Koning om vrijheid van godsdienstoefening en handhaving in het bezit der kerkegoederen hebben gevraagd.

Zoo zond de kerkeraad van Ulrum met de Acte van Afscheiding tevens een verzoekschrift aan den Koning, waarin o. m. deze woorden voorkomen: „Waarborgt ons onze Grondwet vrijheid van Godsdienst, wij hopen dat Uwe Majesteit, als een zoon dier godvreezende voorvaderen, die de geloovigen tegen de Roomsche tyrannieën beschermd en verdedigd hebben, de rechtzinnigheid handhavende, ook ons recht beschermen en handhaven zal, belovende wij van onze zijde alle christelijke gehoorzaamheid en onderwerping, ook in dezen volkomen eensgevoelende met onze vaderen, art. 36 onzer geloofsbelijdenis".

En in een verzoekschrift, later aan den Koning en den Raad van State opgezonden, smeekt De Cock zelf om „handhandhaving van onze godsdienstige vrijheid, en wel in het bijzonder van onze Gereformeerde godsdienstige vrijheid, welke in 1815 bij de daarstelling der Grondwet *eene bestaande godsdienstige gezindheid was*, schoon de uiterlijke form en innerlijke grond daarvan naderhand in 1816 heimelijk en listiglijk ondermijnd en veranderd is, zonder kennis of toestemming der kerk.

Ook was er uit Ulrum een Commissie naar den Koning gezonden, om de zaak der gemeente aan Z. M. voor te stellen. Haar werd echter geen toegang tot Z. M. verleend, maar gelast de papieren over te geven aan den Secretaris van Eeredienst, den heer Jansen, die nu bij de vraag om erkenning als Gereformeerde Kerk opmerkte, dat er toch geen twee Gereformeerde Kerken in ons land bestaan mochten. Hierop antwoordde men later in een nieuw adres, dat men eenvoudig naar zijn belijdenis de *Gereformeerde* Kerk begeerde genoemd te worden, terwijl dan de Synodale Kerk den reeds aangenomen naam van *Hervormde*

6

Kerk kon behouden, als die waarlijk ook weer de Reformatie hervormd had. Misgunde de Koning echter aan de Ulrumsche Gereformeerden den hun toekomenden naam, dan verzochten zij om de bijeenroeping van eene algemeene kerkvergadering, waar, naar de Formulieren van Eenigheid, onderzocht zou worden wat al en wat niet Gereformeerd was. Voorts hoopten zij door Z. M. in het bezit der kerkegoederen gehandhaafd te worden, niet alleen omdat zij er recht op hadden, maar ook omdat zij verreweg de meerderheid der belijders vormden.

De kerkeraad van Doveren, Genderen en Gansoyen voegde eveneens een adres aan den Koning bij de stukken die op de Afscheiding betrekking hadden. En daarin sprak men als zijn vertrouwen uit: „Hebben, volgens de Grondwet, alle godsdienstige gezindheden gelijke vrijheid tot uitoefening hunner godsdienst in het openbaar, wij kunnen niet twijfelen, of diezelfde vrijheid en bescherming zal ook aan onze gemeente bevestigd worden, daar wij niets nieuws begeeren, maar alleen verlangen, om op dezelfde grondslagen en naar dezelfde regelen God te dienen, als onze, tegen Spaansche dwingelandij en Pauselijke heerschzucht strijdende voorvaderen, welke onder de aanvoering van Uwer Majesteits doorluchtige voorouders, goed en bloed hebben opgeofferd, voor de vrijheid der conscientie: het zij en blijve onze leus evenals de hunne: *„getrouw aan den koning tot den bedelzak toe"*, maar de kracht daartoe kunnen wij alleen vinden in het geloof aan die waarheid, welke onze vaderen zoo moedig en onverschrokken maakte".

En Scholte zelf voegde bij een request van den kerkeraad de verklaring aan den koning: „Ik heb niet kunnen nalaten de gemeente daarmede gerust te stellen, dat Uwe Majesteit, als de beschermer van de rechten van allen, ook hen, als in alle opzichten getrouwe en gehoorzame onderdanen, die vrijheid zal bevestigen, welke de Grondwet aan alle godsdienstige gezindheden waarborgt. Ik neem dan nogmaals de vrijheid om, in vereeniging met den Kerkeraad en de Gemeente, van Uwe Majesteit bescherming te verzoeken van het dierbaarste dat wij op aarde bezitten, de vrije uitoefening onzer voorvaderlijke godsdienst".

Billijk had men mogen verwachten, dat aan deze smeekschriften een gunstig oor zou geleend zijn. Immers de grondwet, door Z. M. bezworen, bepaalde o. m.: „Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend".

Het heeft echter niet zoo mogen zijn. En wat wel het allerdroevigst in dezen is, tot het schenden van deze eerste beginselen der Grondwet werd Z. M. de Koning opgehitst door een

Kerkbestuur, dat zich noemde: de Algemeene Christelijke Synode der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden.

Ziehier toch een uittreksel uit het rapport der Synodale Commissie, woordelijk overgenomen uit de Handelingen der Synode anno 1835:

De Commissie alzoo kennis nemende enz. heeft geoordeeld, wat betreft het houden van onwettige bijeenkomsten, waardoor ook in nabijgelegene provinciën aanleiding tot wanorde en tot scheuring werd gegeven, Zijne Excellentie den Minister belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde Kerk, dringend te moeten verzoeken ter aanwending van zijne tusschenkomst en veel vermogende pogingen bij zijne Excellentie den Minister van Justitie, ten einde van wege laatstgemelde *eene krachtige aanschrijving moge worden uitgevaardigd aan de Officieren en ambtenaren onder deszelfs ministerieel departement* met name in de provincie Groningen en Drenthe behoorende, *teneinde ook zonder aangifte van eenige contraventie tegen de bestaande wetten, met allen ijver werkzaam te zijn ter handhaving der Artt. 291 tot 294 van het Strafwetboek voor het Koninkrijk, van welk verzoek door zijne Excellentie afschrift bij geleidende missive aan zijne Excellentie den Minister van Justitie is toegezonden.*

(Get.) H. H. DONKER CURTIUS, President.
J. J. DERMOUT, Secretaris.

Zóó hitste de Synode de Regeering op om de Afgescheidenen te vervolgen.

En in haar Rapport ter Synode kon de Commissie reeds met blijdschap constateeren, dat het Z. M. had behaagd door het Departement van Justitie aan den Procureur-Generaal van het Hoog Gerechtshof te gelasten om *„zorg te dragen, dat tegen de schuldigen, volgens de wet, krachtdadig werd geprocedeerd"*.

En als een bewijs van de goede verstandhouding in deze tusschen Regeering en Synode diene, dat „door vriendelijke mededeelingen" van Zijne Excellentie den Minister van Staat belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde Kerk, de Commissie reeds in kennis was gesteld met de afwijzende beschikking der Regeering op het request van Scholte's gemeente om vrijheid van godsdienstoefening en om het behoud der kerkegoederen.

Inderdaad was dan ook bij een ministerieele missive van 27 November 1834 dit request door Z. M. gewezen van de hand *„met vermaning om terug te keeren tot de gehoorzaamheid aan het door Hoogstdezelve erkend Hervormd Kerkbestuur"*.

Deze vermaning tot gehoorzaamheid is teekenend. Alsof

een Minister van Eeredienst in geloofszaken eenig recht had om gehoorzaamheid te gebieden. Alsof men in het vrije Nederland iemand dwingen mocht om lid te blijven van het Hervormd Kerkgenootschap.

Maar het was alsof men in de afgescheidenen weggeloopen lijfeigenen zag. Men was niet tevreden hen uit het Kerkgenootschap gedreven te hebben. Zij moesten ook daarbuiten vervolgd, zij moesten weer naar binnen worden gejaagd.

Dit besluit van den Minister werd door de couranten publiek gemaakt. En sedert waren de Afgescheidenen vogelvrij verklaard.

HET VACCINEWETJE.

Het is te begrijpen, dat het vaccinewetje, door de Kamer aangenomen, inplaats van bevrediging te brengen eene opwekking tot nieuwe actie doet uitgaan tegen het „wetgevend schandaal", gelijk de heer Lohman in zijn kloek woord de bestaande vaccinewet noemde. Ds. Laman schrijft er in Zeeuwsch Kerkblad over:

> Als men een heel sterk vergrootglas gebruikt, dan kan men reden vinden om van een klein winstje te spreken, door de tegenstanders van den vaccine-dwang dezer dagen behaald. In de Tweede Kamer is zonder hoofdelijke stemming aangenomen een wetje, waarin bepaald is, dat aan sommige kinderen vrijstelling van vaccinatie kan worden verleend, wanneer van medische zijde verklaard wordt, dat deze bloedvergiftigings-operatie in het oogvallend levensgevaar opleveren zou voor de betrokken kinderen.
>
> Het debat over dit onderwerp beloopt in het Kort Verslag acht kolommen druks. Vooral door den heer de Savorin Lohman zijn scherpe dingen gezegd, niet tegen de regeering, maar tegen hen, die het onrecht van den vaccinedwang wenschen te bestendigen. Van de linkerzijde voerde alleen de heer Schaper het woord.
>
> En zoo blijven de dingen vrijwel, zooals ze zijn. De dokters zullen voortgaan vuilen etter in te brengen in het bloed van niet al te ongezonde kinderen. Het starre dogmatisme van bijgeloovige vaccine-vereerders zal voortgaan met zijn verdrukking van andersdenkenden. De vele onzalige gevolgen van koepokinenting zullen zooveel mogelijk ontkend, vergoelijkt of verheimelijkt worden. En dat alles in de verlichte twintigste eeuw!
>
> Intusschen . . . . wij blijven hopen. Het pleit tusschen dwang en vrijheid wordt gewoonlijk niet in één dag beslecht.

Maar wij gelooven, dat de verplichte vaccinatie in goeden ouderdom zal worden begraven. De tijd zal wel komen, dat gevaccineerde en ongevaccineerde kinderen naast elkander op de schoolbanken zullen zitten, zonder gevaar voor 's land welzijn.

Het bewijs moet nog altijd worden geleverd, dat de inënting tegen de pokziekte beschermt; en de verwachting wordt al kleiner en kleiner, dat dit bewijs ooit zal worden geleverd. De heer Lohman zei het zoo ironisch: „Wij zijn allen ingeënt, en nu gelooven we in ons bijgeloof, dat we om dat prikje van 70 jaar geleden geen pokken kunnen krijgen".

Het blijft altijd jammer, dat de tegenstanders van den vaccinedwang plaatselijk niet genoeg georganiseerd zijn. Dit hatelijk juk eener gevaarlijke dienstbaarheid wordt veel te lankmoedig gedragen. Een beetje meer strijdlust kon waarlijk geen kwaad.

Intusschen zij den vaccine-vereerders wat meer geloof toegewenscht. Als de inënting dan zoo'n probaat middel is ter bescherming tegen de pokken, gelijk altijd beweerd is, waarom dan niet vol vertrouwen de ingeënte kinderen onder de niet-ingeënte geplaatst?

We zijn dan nu een kleine schrede vooruit. Een zeer kleine, maar het is toch een schrede. Ook met kleine pasjes vooruit, komen we nader tot het doel, n.l. toegang tot de scholen ook voor kinderen, die niet gevaccineerd zijn.

Nu zijn we zoover, dat kinderen niet behoeven ingeënt te worden, als de *dokters* er gevaar in zien. *Straks* komen we zoover, dat de kinderen niet gevaccineerd behoeven te worden, wanneer de *ouders* er gevaar in zien. En daar moeten we wezen! Dan is er weer *vrijheid*. Dan ligt het dwangjuk verbroken. Dan is het valsche dogma ter zijde gezet.

Ook Prof. Lindeboom, de onvermoeide strijder, riep in *De Bazuin* weer op tot volhardende actie. Hij vestigde o. m. de aandacht op het droevig verschijnsel, dat de heer Lohman bij de behandeling dezer zaak klagen moest over „een leege Kamer". Het is toch waarlijk geen minderbeteekenende zaak, waar zelfs van medische zijde herhaaldelijk gewezen is op de gevaren, die de inenting meebrengt. Heeft niet nog ten vorigen jare Dr Bilfmeer te Berlijn er over geschreven, in verband met de epidemische kinderverlamming in Rijnland en Westfalen? Zijn belangrijk getuigenis is de herinnering waard:

Naar mijne meening moet men in talrijke gevallen van

spinale kinderverlamming hoogstwaarschijnlijk de gemeenschappelijke oorzaak van het ontstaan in eene voorafgegane *Koepokinenting* zoeken. Uit de bacterioligische onderzoekingen van dr. Niessen, dr. Landmann, prof. Levy e.a. is stellig gebleken, dat de lymphe van verschillende Staatsinrichtingen niet zelden een groot aantal virulente bacteriën bevat.

Ik heb bij gelegenheid van het voorkomen van epidemische hersenvlies-ruggemerg-ontsteking bij recruten reeds twee jaar geleden er de aandacht op gevestigd, dat bij het ontstaan van deze eveneens zeer noodlottige ziekte m. i. in de eerste plaats aan de voorafgegane koepokinenting als oorzaak gedacht moet worden. Afgaande op hetgeen ik tot nu toe van verschillende gevallen van de jongste epidemie van spinale kinderverlamming te weten ben gekomen, bestaat voor mij nauwlijks meer twijfel, dat juist bij deze ziektegevallen de koepokinenting een noodlottige rol speelt, hetzij rechtstreeks, doordat met de lymphe ziektekiemen in het bloed gebracht worden, hetzij indirect, doordat door de open entwonden behalve de entlymphe ook nog andere kiemen uit de lucht in het organisme van de patiënten komen.

DE ONTWAKING OP JAVA.

In de jongste aflevering van *De Macedonier* handelt Ds Bakker weer over het streven der heidensche volken naar hooger ontwikkeling, en wel ditmaal in verband met den Islam. We kunnen hier niet meer dan het begin overnemen. Het versterkt onze overtuiging dat het nu de tijd is, op Java krachtig voort te werken.

De drang naar hooger ontwikkeling onder de niet Christelijke volken van onzen tijd ontvangt zijn stuwkracht niet alleen uit politieke en sociale maar ook uit religieuze drijfveeren. Christen-volken, die hun belijdenis tot een dooden letter hebben gemaakt, mogen trachten het maatschappelijk leven te plaatsen buiten den invloedssfeer van 's menschen innerlijke godsdienstige levensovertuiging, de Heiden en Mahomedaan, die nog niet besmet is door de moderne levensbeschouwing, denkt er nog niet aan dit na te volgen. Het kostelijk kleinood der religie is onder de niet-Christenen van zijn glans en heerlijkheid beroofd, doch zelfs in zijn meest ontaarden vorm, blijft het voor hen het eerste en het voornaamste, zoodat elk opklimmen tot een hoogeren trap van cultuur hen dringt tot versterking en vernieuwing van hun godsdienstig leven.

Deze opwaking van het religieus besef zal niet overal tot

dezelfde uitkomst leiden. De natuurvolken zullen in den regel den godsdienst overnemen van de cultuurvolken, waarmee zij het nauwst in aanraking komen. De heidensche cultuurvolken zullen trachten hun religie innerlijk te versterken tegenover de dreigende macht van Christendom en Mahomedanisme. De Islammer eindelijk, zal zich gedrongen gevoelen propagada te maken voor zijn religieuze denkbeelden onder Christenen en Heidenen.

Dat grooter krachtsontwikkeling op wetenschappelijk en politiek gebied den Mahomedaan dwingt zijn religieuze overtuiging bij anderen ingang te doen vinden, ligt in den aard der zaak. Het Mahomedanisme toch laat niet alleen zijn geheele leven beheerschen door zijn geloofsbelijdenis, maar houdt bovendien sterk vast aan zijn theocratisch karakter. Het treedt op met de pretentie den alleen waren godsdienst te zijn en heeft de uitgesproken bedoeling zijn geestelijke en wereldlijke macht, zoo mogelijk, uit te breiden over de geheele wereld.

Het is de vraag of dit religieuze motief niet de diepste drijfveer is van de beweging onder de Mahomedaansche volken van onze dagen. Wanneer we de verborgen roerselen van het Islamsche zieleleven konden doorgronden, zou ons misschien blijken, dat de herleving en uitbreiding van het Christendom in de vorige eeuw, niet minder dan het verder voortdringen der Westersche beschaving, den stoot heeft gegeven tot de „ontwaking van het oosten".

Toch is dit niet op alle Mahomedaansche volken in dezelfde mate van toepassing. Er zijn landen, waar de Islamsche belijdenis vleesch en bloed geworden is bij de bevolking, waar de belijder liever sterft dan zijn geloof verloochent. Maar er zijn ook streken, waar de Islam nog slechts de oppervlakte van het volksleven heeft bewogen.

Waar nu dit laatste het geval is, zal 't staan naar hoogere cultuur niet dadelijk gericht zijn op propaganda, doch slechts zijdelings uitbreiding van het Mahomedanisme ten goede komen.

Onder de streken, die maar oppervlakkig tot de Halve Maan bekeerd zijn, behoort ook een groot deel van Nederlandsch-Indië en met name Java. Zoowel in letterlijken als in figuurlijken zin is de afstand groot tusschen Java en Mekka, de plaats waar 't hart van den Islam klopt. Wel is er een drukke, steeds toenemende communicatie tusschen beide, wel zijn er onder de Javanen vrome Mahomedanen, die hun godsdienstige plichten misschien trouwer vervullen dan menig bewoner der woestijn, doch dit neemt niet weg, dat de groote tegenstelling tusschen het Mahomedanisme en de andere religies door het Javaansche volk in zijn geheel genomen, lang niet zoo diep wordt gevoeld als bv. door de bewoners van Arabië en Noord-Afrika. De antithese tusschen geloovige en kaffer is hier

nog niet tot een onoverkomelijke klove geworden. De Javaan als zoodanig staat nog niet onverzoenlijk tegenover alles, wat den Islam niet belijdt.

De inheemsche bevolking van Java, die sterk toeneemt en reeds geklommen is tot circa 30 millioen, telt slechts enkele duizenden Heidenen. Men kan dus met het volste recht zeggen, dat het Mahomedanisme hier *de* godsdienst is. Doch het is er ver van af, dat deze 30 millioen ijveren voor hun belijdenis. De groote menigte dient zich aan als Mahomedaan, doch is nog geenszins door het Islamsche ideaal bezield.

Hiervoor zijn allerlei oorzaken.

Op de Wereld-Zendingsconferentie te Edinburgh (1910) is terecht de opmerking gemaakt, dat de Islam op Java den oorspronkelijken godsdienst, het Animisme, niet heeft weten te overwinnen. Volledigheidshalve kan daaraan worden toegevoegd, dat het Mahomedanisme hier bovendien stuitte op de macht van het Hindoeïsme. Onder de oppervlakte van de officieele religie is geesten- en dewa-vereering blijven voortleven. De nationale glorie van den echten Javaan is het Hindoe-tijdperk, dat aan de heerschappij van het Mahomedanisme voorafging en zijn verborgen zieleleven wordt veel meer beheerscht door vrees voor booze geesten, dan door inzettingen van den Koran, dien hij nauwelijks kent.

Een tweede oorzaak is de invloed van het Ned.-Ind. Gouvernement. De Islammer, die staat onder een Christelijke Regeering mag zich schikken in 't onvermijdelijke, hij kan zijn denkbeelden niet propageeren naar hartelust. Ook op Java zijn de elementen van fanatisme aanwezig, maar elke uiting daarvan wordt krachtig onderdrukt. Niet met kracht en geweld, doch alleen langzaam en in den weg der ordelijke middelen kan 't Mahomedanisme zich hier uitbreiden.

Hierbij komt, dat over 't algemeen de Javaan een bizonder soort indifferentisme huldigt op godsdienstig gebied. Zoo dikwijls zijn religieuse overtuiging in 't gedrang komt, stelt hij er prijs op te verklaren, dat alle godsdiensten even goed zijn. Hij is er van overtuigd, dat ieder mensch in zijn eigen geloof zalig wordt, mits hij dat dan inderdaad bewaart. Haat te koesteren tegen andersdenkenden ligt dan ook niet in zijn aard. Het is opmerkelijk op hoe weinig *openlijken* tegenstand de prediking van het Evangelie op Java stuit. Wanneer aan de Mahomedanen in hunne huizen 't Evangelie wordt gebracht, prijzen ze niet zelden het Christendom boven den Islam. Zelfs de voormannen van het Mahomedanisme laten zich soms in dien geest uit. Eenmaal verklaarde me een panghoeloe (hoofdpriester van een moskee,) dat hij er niet op tegen had, dat enkele Javanen Christen werden. Immers, er waren ook wel christenen, die tot het Mahomedanisme overgingen. Om zulke dingen

moest men elkander niet lastig vallen. Laat ik er evenwel dadelijk bijvoegen, dat deze uiterlijke voorkomendheid nog geen sympathie is voor het Evangelie en gewoonlijk gepaard gaat met verborgen tegenstand.

Met dit al plukt de Islam vruchten van de ontwikkeling op Java. Van de „slagorde van Mahomed", die uit hadji's en santri's, uit bezielde belijders bestaat, zal ongetwijfeld een steeds krachtiger actie uitgaan. Ja nu reeds wordt de Islam versterkt, doordat de ontwakingsdrang zijdelings invloed uitoefent op de verbetering van hun godsdienstig onderwijs en de populariseering van de Islamsche theologie.

Het is dus een roepstem tot volhardende zendingsactie op Java.

VOORZICHTIGHEID EN BESLISTHEID IS NOODIG.

Prof. Honig besprak onlangs in de *Bazuin* het dogmatisch fragment van Dr Gerritsen over den Persoon en het werk van Christus. Hij handhaafde tegenover dien schrijver de belijdenis der Kerk, maar voegde er eene voor onze Gereformeerde Theologen behartigenswaardige wenk aan toe, om voorzichtig en beslist te zijn. Een wenk, die niet alleen op het stuk van de Christologie toepasselijk is.

> Hoe noodig het is, op dit punt hoogst voorzichtig en beslist te zijn, bleek mij ook bij dit boek weer. In zijne Dogmatiek laat Bavinck zich de minder gelukkige uitdrukking ontvallen — men zie in deze opmerking geene aanmatiging — „Voorshands kan de Theologie . . . niet beter doen dan de leer der twee naturen handhaven". Hieruit nu leidt Dr Gerritsen deze gevolgtrekking af (ik citeer hem letterlijk): „In dit „voorshands" ligt de stille erkenning, dat de twee-naturenleer onhoudbaar is." Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat ik deze conclusie met alle beslistheid wraak, en dat m.i. de Schrijver aan Bavinck (zij het geheel onbedoeld) geen recht laat wedervaren. Toch ligt in deze averechtsche gevolgtrekking de ernstige waarschuwing, om zorgvuldig elke uitdrukking te vermijden, die tot misverstand aanleiding kan geven en de gedachte doen opkomen, alsof wij zelf eigenlijk de belijdenis der Christelijke Kerk toch ook niet zonder bedenking achten.

G. D.

BOEKAANKONDIGING.

Van Golgotha naar Jeruzalem, Paschen — Hemelvaart — Pinksteren, door P. BIESTERVELD en B. WIELENGA. J. H. KOK, *Kampen.*

Reeds te lang wacht dit boek, en enkele andere, op aankondiging. Wij kunnen het van harte aanbevelen. De uitvoering is royaal, en de letter van behoorlijke grootte. De uitgever voegde er een band bij, met grijs linnen en vergulden titel op het plat en op den rug, die voor betrekkelijk geringen prijs is te verkrijgen.

Volgens het woord vooraf van Dr. W. is dit boek voor het kleinste gedeelte, bl. 1—178, het werk van Prof. B.; van de 22 hoofdstukken zijn 13 door Dr. W. bewerkt. Zooveel mogelijk heeft Dr. W. zich aangesloten bij het werk van Prof. B. Dit boek bedoelt te zijn een vervolg op „Van Bethanië naar Golgotha". „Toen de lijdensweg in het licht van de glorie waarheen die leidde — nu de heerlijkheid in het licht van het lijden dat haar verwierf". Aldus omschreef Prof. B. inhoud en verband van deze twee boeken. „Zóó willen wij nu met Jezus gaan van Jozefs hof naar den berg der Hemelvaart, en met de discipelen trekken naar Jeruzalem voor het ontvangen van den Heiligen Geest." Maar God heeft het anders gewild. Zooals zijn opvolger in dezen arbeid schrijft: „Prof. B. is *naar Jeruzalem* gegaan, maar in anderen zin dan hij zelf had gewaand . . . En een ander is tot zijnen onvoltooiden arbeid ingegaan. Hierin is iets onbeschrijfelijk weemoedigs . . ." We hebben reden, Dr. W. dankbaar te zijn, dat hij, en over het geheel zoo goed, dit werk heeft voleind.

Men zoeke in dit boek niet een wetenschappelijke uiteenzetting en beantwoording van vele exegetische en andere vragen. 't Is een doorloopende Bijbelbespreking, die de vrucht van studie der Schrift toedient in duidelijke taal. Ook voor de bediening des Woords is hier wat te leeren en te genieten.

Hier en daar is aan de *exegese* te weinig zorg besteed, en is zij ook niet juist; b.v. bladz. 410: „Gij zult mijne ziel in de

hel niet verlaten,....", waar Dr. W., in zijne uitlegging van slechts weinige regels, geheel voorbijziet, dat Petrus *onderscheidenlijk* spreekt van Jezus' *ziel*, „in de hel", en Zijn *vleesch*, in het graf.

Ook wat schr. bl. 412 zegt, en het verband waarin hij het zegt, van *christologisch* en *theocentrisch*, en van *opgestaan* en *opgewekt*, is niet zonder bedenking. De Schrift leert, en de Kerk belijdt, dat de Heere Jezus Christus is *opgewekt*, èn dat Hij is *opgestaan*. Petrus zelf spreekt, vs. 31, van de *opstanding* van Christus; vg. *I Petr. 1 : 3;* zie ook *Matth. 17 : 9, Joh. 10 : 18 e. e.*

Wij treden niet verder in beoordeeling van bizonderheden, maar willen nog onze blijdschap betuigen, dat Dr. W. is bewaard gebleven voor de nieuwerwetsche, van rationalisten afkomstige, in onzen tijd, helaas, door orthodoxen en zelfs door Gereformeerden voorgestane, doling: dat het Pinksterwonder niet een *spreek-*, maar een *hoor-*wonder zou wezen. 't Is daarbij evenals o. m. bij het scheppingsverhaal de eerste, en beslissende, vraag: leest gij wat er *staat*, òf maakt gij er van wat er *niet* staat? Is de Schrift „perspicua", duidelijk, òf is ze zelfs in het *verhaal* van de gewichtigste gebeurtenissen duister?

Met betrekking tot den opzet hebben wij deze opmerking: het plan is *te breed* opgezet. Daardoor worden de schrijvers vanzelf gedrongen, van alles wat en nog al vrij wat te zeggen, ook dan, wanneer men 't beter overliet aan 't nadenken van den lezer. In schrijven en ook in 't prediken is o. i. de beste methode deze: die den lezer en hoorder aan 't nadenken brengt en tot nadenken en nasporen noopt; niet, die 't hem al te gemakkelijk maakt.

„Moge de zegen Gods op het lezen van dit boek deze zijn, dat het Koninklijk priesterdom met geheiligde en verhoogde energie, in woord en daad, de deugden verkondige van Hem, die het, in den weg van Christus' Kruistriumf, geroepen heeft uit de duisternis tot Zijn wonderbaar licht."

RENKEMA-STOCK: **Handboek** voor de beoefening der Bijb. Geschiedenis. Deel II (Nieuwe Testament), Tweede Druk. *'s Gravenhage.* D. A. DAAMEN.

Op het titelblad staat ook: dat dit is een „Tweede, herziene

en vermeerderde druk;" maar *niet* een aanwijzing, waarin de herziening en vermeerdering bestaat.

Gaarne vestigen we wederom met aanbeveling de aandacht op dezen in vele opzichten bruikbaren, leerrijken, arbeid van Ds. R. 't Formaat, papier, letter, is gelijk aan de 1e uitgave.

In den 9 Jg. van dit Tijdschrift, bl. 431—434 heb ik de 1e uitgave aangekondigd, en enkele opmerkingen aan de overweging van den schrijver-bewerker aanbevolen; voor het N.T. op les XLII „De verheerlijking op den berg." 't Blijkt niet, dat Ds. R. daarvan notitie heeft genomen; in de „herziening" heeft althans niet gedeeld de *bewering*: „de verschijning van Mozes en Elia doet „vele diepzinnige quaesties ontstaan . . . . . ; en evenmin de *veronderstelling*, „dat ook Mozes' lichaam opgewekt was geworden".

Wij bevelen nogmaals die opmerkingen in de aandacht van Ds. R. en van de lezers; zie ook bl. 393 van 9en Jg. Voor „de Gave der Talen" ga de schr., die Hand. 2 en I Cor. 14 gelijk stelt, en weifelend is en min duidelijk, liever te rade met Dr. Wielenga dan met auteurs die, in plaats van te verhalen wat de Schrift zegt, beginnen met over het al, òf niet, noodige redeneeringen op te zetten en daarop exegese te bouwen. Iedereen, maar vooral uitleggers en leeraars van de Schriften moeten zich met vreeze en beven wachten, de Schrift te willen verduidelijken door beweringen en onderstellingen, die bedenksels van menschen zijn. In onze dagen is het wel bizonder noodig, dat wij elkander voortdurend opwekken tot christelijke nuchterheid en waakzaamheid. Want ook onder hen die tegen de „critische" mishandeling der Schrift zich stellen, zijn er van wie de Schrift „exegetische" pijn heeft te lijden.

Behoudens deze en andere bezwaren, bevelen wij ook deze tweede uitgave aan, dengenen die met oordeel des onderscheids lezen en alle uitlegging toetsen aan wat de Schrift zelve zegt.

PHILIP MAURO, **Leven in het Woord**, vertaald door NELLIE. *'s Gravenhage.* D. A. DAAMEN,

Dit boekje is een stichtelijk boekje in den besten zin van het woord. De schrijver verhaalt, hoe God hem bekeerd heeft: een

inderdaad treffende, niet gewone, geschiedenis, maar die het stempel van waarheid aan zich draagt. Hoofdinhoud en strekking is: op den voorgrond te stellen, dat het Woord Gods een levend en Levenswoord is. „Onze weg gaat door het rijk van den dood, het gebied van den laatsten vijand die te niet gedaan moet worden, en die *hier* alle dingen aan zijne voeten heeft onderworpen (1 Cor. 15 : 26, 27). Overal ontmoeten onze oogen de onmiskenbare teekenen van de opperheerschappij van den dood. Maar in dit rijk van den dood is een Levend Woord; een Levend Woord in een stervende wereld. De machten der ontbinding en des verderfs hebben er geen vat op, en het lacht om de aanvallen zijner vijanden."

De hooggeachte vertaalster, Mevr. van Kol, die, niet lang geleden, ook zelve den Verlosser mocht vinden als haar Zaligmaker, haar Leven, schrijft in „Een woordje vooraf" o. a. dit. „In een zijner andere werkjes geeft Ph. Mauro den raad: dat ieder voor zich moet trachten uit te vorschen, welke waarheid de Bijbel hem te zeggen heeft. En dat is het beste waar men meê beginnen kan. Ik zelf leef naar dien raad en geef hem anderen. Maar daarnaast is het héérlijk, van Ph. Mauro zelf te leeren, welk een machtig, ontzaglijk, diep-innerlijk-wáár en levend Boek ons in den Bijbel gegeven is."

Meer dan ééne uitdrukking in dit kostelijk werkje is aan bedenking onderhevig. Men zoeke hier niet diepgaande exegese en dogmatische belijndheid en fijnweving, maar houde in het oog het doel, dat ook de kracht en de bekoring dezer bladen is: het *leven* in het Woord, en in degenen die door den H. Geest de zaligmakende kracht van het Woord hebben leeren kennen en in hun leven openbaren.

„Nellie" vergunne ons de vraag, of in het Schriftwoord, waarop zij bl. XI het oog heeft, 2 Cor. 3 : 6, wel de *tegenstelling* staat, *die zij* er blijkbaar in leest: „niet te blijven hangen aan de letter die doodt, maar met den levenden Geest in en door te dringen tot den Geest die overal in den Bijbel duidelijk merkbaar is; en over de beteekenis der letter niet al te veel te redeneeren, maar aan den Geest te vragen wat zij beteekenen kan en er in door te dringen voor zoover de Geest ons persoonlijk dat toelaat." Is het niet duidelijk uit het verband, dat

„de letter" niet is de letter, de taal, waarin het Woord is *beschreven*, maar de bedeeling des O. Testaments, de ceremoniën c. a., waarin op den voorgrond stond de dood, door de wet gedreigd aan en geëischt van den overtreder, in onderscheiding van het N. T., de bedeeling des Geestes, die *het leven* door en in Christus verworven in het licht en voorop gesteld heeft? En wat de onderwijzing des Geestes betreft, die houdt zich aan de letter. Niet, wat de letter wel kán beteekenen, maar wat zij naar haren zin, volgens de bedoeling des Geestes, in duidelijke taal uitgedrukt, wil beteekenen en beteekent, dát leert de H. Geest verstaan allen die uit de waarheid zijn en Jezus' stem hooren.

Ook de schrijver is niet altijd nauwkeurig in het lezen en toepassen van de uitspraken der Schrift; zóó o. a. in de toepassing — zie boven — van *I Cor. 15 : 27*, waar sprake is van de onderwerping aller dingen door God aan CHRISTUS, op *den dood.*

Wakende ook in het kleinste, ook zelfs voor den schijn van losstelling des Geestes van het Woord, kunnen wij groot nut hebben van dit en dergelijke *praktikale* werkjes; ook als medicijn tegen het intellectualisme van sprekers, predikers, en schrijvers over het Woord, dat in onze dagen niet zeldzaam schijnt te zijn, hier en daar ook in Gereformeerde kringen. Wie in het Woord niet ziet *het leven*, niet voelt den polslag en den harteklop van het leven uit God en in Zijne gemeenschap, die kent niet de verborgenheid des HEEREN, Ps. 25, en zijn woord kan niet ingaan en inslaan bij het volk dat is wedergeboren en leeft uit genade. De stem der zoodanigen, evenals hun hart, is vreemd aan en tegenover de schapen van den goeden Herder; omdat zij Zijne stem niet kennen. Maar ook ware christenen kunnen tot op zekere hoogte door intellectualisme worden gebonden en hun geestelijk leven verzwakt; evenals meer gemoedelijke christenen gevaar loopen, te weinig te waardeeren waarlijk verstandige, dieper gravende, uitlegging en toepassing van het Woord en de woorden Gods.

Zij Mauro's boekje velen tot rijken zegen!

K. 15-4-'11

Van de praktijk des Gebeds, door H. C. v. d. Brink, Dienaar des Woords Geref. Kerk, Rotterdam. J. Bootsma, *'s Hage,* 1910.

De Schr. geeft deze tien artikelen, vroeger geplaatst in de Geref. Kerkb., nu in boekvorm. Deze „opmerkingen over de gebedspraktijk" bevelen we aan de aandachtige lezing en overweging van alle christenen. 't Is wel te vreezen dat er over het algemeen reden is te vragen: „of het ware gebed niet al te droef wordt gemist in het midden der gemeente"? Daartegenover is het ongetwijfeld de roeping van de voorgangers en van al de leden der gemeente „met heiligen ernst de verplichting tot het gebed te binden op de consciëntie, ook, ja inzonderheid die tot de smeeking om den Geest der genade en der gebeden". We vestigen de aandacht bizonder op „Onze Formuliergebeden", en „Het gebed in de kerk".

Voor hetgeen Schr. zegt, bl. 104, van vergad. en gebeden op het terrein der bizondere en op dat der gemeene gratie — zouden we wel uit de H. Schrift gronden willen zien aangewezen, en voorbeelden daarvan in de gebeden van Geref. vaderen, en wenken in de Geref. Belijdenissen. Wij zetten hier een groot vraagteeken. L. L.

Gijsbertus Voetius' Tractaat over De Planting en de Planters van Kerken, vertaald door Ds. D. Pol te *Vlissingen. Groningen,* Firma Bouwman en Venema. 78 bladz. Prijs 75 cent.

Dit werkje is zeer aan te bevelen. Al is Voetius naar den vorm wat scholastisch, in de bepaling der begrippen is hij helder. Hij trekt de lijn zuiver tusschen Gereformeerd en Roomsch. Zijne gedachten over de Zending zullen in onzen kring met belangstelling gelezen worden.

Het Zendingsideaal, gelijk de vertaler in zijn naschrift opmerkt, is naar Voetius' beschouwing de voortplanting van 's Heeren Kerk van oord tot oord en van volk tot volk; zoo sterk zelfs, dat hij van de zendende ook als van de plantende kerk spreekt.

Ds. Pol gaf eene uitnemende vertaling van Voetius' stroef

Latijn. En daarachter nam hij op de „overwegingen" van de synode te Utrecht 1670 over de speciale middelen ter bekeering van de Joden en de Heidenen. Dit laatste stukje kon hij in den oorspronkelijken vorm geven, doordat Ds Adriani van Utrecht hem welwillend inzage toestond van de acta der genoemde Synode. Uit dit aanhangsel blijkt, hoe de Gereformeerde Kerken in de dagen van Voetius niet alleen de zending onder de Heidenen behartigden, maar evenzeer een open oog hadden voor hare roeping tot toebrenging van de Joden. Zoo werd zelfs bepaald „dat in de steden, daar veel Joden wonen, sodanige predikanten beroepen werden (soo veel doenlijk), die in de Hebreusche taal, Joodsche saken en controversiën wel ervaren zijn".

Wij danken den vertaler voor zijn arbeid en spreken den wensch uit, dat hij meerdere stukken uit de „Politica Ecclesiastica" moge overzetten. H.